

Η ανακάλυψη της μυκηναϊκής Πελοποννήσου μέσα από τον ελληνικό εθνικό Τύπο (δεκαετία 1830-δεκαετία 1920)

Αναστασία Λεγίου

Εισαγωγή: ο Ερρίκος Σλήμαν, οι ανασκαφές στην Τροία και οι απαρχές της μελέτης της Εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο.

Ο αρχαιολογικός όρος «μυκηναϊκός» δηλώνει τον σχετικό με τον πολιτισμό που αναπτύχθηκε στην κεντρική και νότια ηπειρωτική Ελλάδα κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, δηλαδή από τις αρχές του 16ου έως τα τέλη του 12ου αιώνα, και χαρακτηριζόταν από σύνθετες κοινωνικο-πολιτικές και οικονομικές δομές, συστηματικές επαφές με τα κέντρα της ανατολικής Μεσογείου, εξελιγμένη τεχνολογία και εκλεπτυσμένη αισθητική. Αν και, κατά την περίοδο της ακμής του, κατά τους 13ο και 12ο αιώνες, ο μυκηναϊκός πολιτισμός έφτασε έως την Κρήτη, τα νησιά του Αιγαίου, τη Μικρά Ασία, την Κύπρο και τα παράλια της Ανατολικής Μεσογείου, κοιτίδα του αποτελεί η νότια ηπειρωτική Ελλάδα και η Πελοπόννησος, όπου έχουν εντοπισθεί τα ανακτορικά κέντρα, οι διοικητικοί και οικονομικοί πυρήνες των μυκηναϊκών «κρατών». Ο χαρακτηριστικός υλικός πολιτισμός των Μυκηναίων αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά στην αργολική θέση των Μυκηνών, η οποία έδωσε και το όνομά της σε αυτόν[1].

Η ανασκαφή στις Μυκήνες, που ξεκίνησε το 1876, καθώς και αυτή του ανακτορικού κέντρου της Τίρυνθας, λίγο αργότερα, σηματοδοτούν την απαρχή της ανακάλυψης της μυκηναϊκής Πελοποννήσου, αλλά και αυτής καθαυτής της μυκηναϊκής εποχής[2]. Μέχρι τότε, οι ιστορικοί, φιλόλογοι, και αρχαιολόγοι, θεωρούσαν ότι της ακμής του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, δηλαδή του 5ου και 4ου αιώνα, είχε προηγηθεί μία «ηρωϊκή» εποχή, την οποία απηχούσαν τα ομηρικά έπη και ανέφεραν ο Ησίοδος, ο Ηρόδοτος, αλλά και ο Θουκυδίδης. Καθώς η χρονολόγηση της εποχής αυτής βασίστηκε στις πληροφορίες των αρχαίων συγγραφέων, οι πολλαπλές ερμηνείες των πηγών την καθιστούσαν ασαφή και προβληματική, με μόνο σίγουρο το *terminus ante quem* της πρώτης Ολυμπιάδας[3]. Ένα επιπλέον ζήτημα ήταν και η ιστορικότητα των πληροφοριών που παρέδιδαν οι αρχαίοι συγγραφείς, κυρίως ο Όμηρος. Κατά το β' μισό του 18ου και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, οι ευρωπαίοι ιστοριογράφοι πίστευαν ότι μπορούσαν να αντλήσουν ιστορικά δεδομένα από τα έπη[4], πεποίθηση που ανατράπηκε σημαντικά από τον θετικιστή βρετανό ιστορικό Τζωρτζ Γκρόουτ (1794-1871), συγγραφέα του θεμελιώδους έργου *A history of Greece* (1846-1856), ο οποίος υποστήριξε ότι κανένας αρχαίος ελληνικός μύθος δεν περιείχε αξιόπιστες ιστορικές πληροφορίες[5].

Αρκετοί, βέβαια, ήταν εκείνοι που δεν επηρεάστηκαν από τις απόψεις του Γκρόουτ, με γνωστότερο εκπρόσωπό τους τον γερμανό αρχαιόφιλο έμπορο και λάτρη του Ομήρου Ερρίκο Σλήμαν (1822-1890)[6], ο οποίος το 1868, με τα ομηρικά έπη και την *Ελλάδος Περιήγησιν* του Πausανία ανά χείρας, περιηγήθηκε την Ελλάδα ξεκινώντας από την Κέρκυρα, την Κεφαλλονιά και την Ιθάκη και συνεχίζοντας στην Πελοπόννησο, στην Αθήνα, και στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη, και την περιοχή της Τρωάδας, η οποία είχε ταυτιστεί βάσει τοπογραφικών πληροφοριών που πα-

ραδίδονταν στην *Ιλιάδα*[7]. Στόχος του ταξιδιού αυτού ήταν να επισκεφθεί τις τοποθεσίες που ανέφερε ο Όμηρος, προκειμένου να εντοπίσει αρχαία ερείπια, που θα μπορούσαν να συνδεθούν με τους ομηρικούς ήρωες και την εποχή τους[8]. Κατά την περίοδο αυτή, αν και η θέση της Τροίας δεν εντοπιζόταν με βεβαιότητα, οι περισσότεροι ερευνητές, βασισμένοι στις περιγραφές των ομηρικών κειμένων και σε επιφανειακά αρχαιολογικά κατάλοιπα, θεωρούσαν ότι τα ερείπια της πόλη του Πριάμου βρίσκονταν στο Μπουνάρμπασι, κοντά στο Τσανάκκαλε. Αφού εξέτασε με λεπτομέρεια τα τοπογραφικά χαρακτηριστικά της περιοχής και πραγματοποίησε δοκιμαστικές τομές, ο Σλήμαν πείστηκε ότι το Μπουνάρμπασι δεν ήταν σε καμία περίπτωση η θέση του Ιλίου και μετέφερε την έρευνά του βορειότερα, στο λόφο Χισαρλίκ. Εκεί τον οδήγησε η συνδυασμένη μελέτη της *Ιλιάδας* και της τοπογραφίας της περιοχής αυτής[9].

Η συστηματική ανασκαφή στο Χισαρλίκ ξεκίνησε το 1871, διήρκεσε τρία χρόνια κι έφερε στο φως οχυρώσεις, εκτεταμένα οικιστικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και σημαντικά κινητά ευρήματα[10], με γνωστότερο παράδειγμα τον εντυπωσιακό «θησαυρό του Πριάμου»[11]. Τα ευρήματα αυτά προκάλεσαν, όπως ήταν αναμενόμενο, το ενδιαφέρον του ελληνικού Τύπου, που με συνεχή δημοσιεύματα παρακολουθούσε εντατικά τις εξελίξεις στο ανασκαφικό πεδίο του Χισαρλίκ[12]. Μάλιστα, η *Εφημερίς των Συζητήσεων*, αθηναϊκή εφημερίδα που εκδιδόταν δύο φορές την εβδομάδα κατά την περίοδο 1870-1895, δημοσίευε τακτικά αναφορές, τις οποίες απέστελλε ο ίδιος ο Σλήμαν από την Τροία, προκειμένου να ενημερώσει το ελληνικό κοινό για την εξέλιξη των εργασιών και τα ευρήματά του[13]. Αντίστοιχο ενδιαφέρον έδειξε ο ελληνικός Τύπος και για τις επαναληπτικές ανασκαφές, που πραγματοποίησε ο Σλήμαν στο Χισαρλίκ την περίοδο 1878-1879, το 1882 και το 1890[14], τις προστριβές του με την Υψηλή Πύλη σχετικά με τα δικαιώματα ιδιοκτησίας των ευρημάτων του[15], καθώς και για την τύχη αυτών[16], και για τις σχετικές δημοσιεύσεις που εξέδωσε ο γερμανός ανασκαφέας[17]. Τέλος, υπήρχαν άρθρα, που αφορούσαν διαλέξεις, μελέτες και σχόλια ελλήνων και ξένων επιστημόνων σχετικά με την Τροία[18], καθώς και κάποιες αναδημοσιεύσεις άρθρων ξένων, κατεχοχρήν ευρωπαϊκών, εφημερίδων σχετικά με τις ανακαλύψεις του Σλήμαν[19].

Χαρακτηριστική ως προς τη σημασία που απέδιδε ο ελληνικός τύπος στα αρχαιολογικά επιτεύγματα του Σλήμαν, είναι η αναφορά στην *Αυγή* (29.09.1873) σχετικά με τον θησαυρό του Πριάμου:

«Εκεί ευρέθησαν πλην πολυαρίθμων άλλων αντικειμένων, σκεύη εκ καθαρού χρυσού, αργυρού και ηλέκτρου πλάκες αργυραί, δύο λαμπροί γυναικείοι στολισμοί εκ καθαρού χρυσού, πολλάί χιλιάδες χρυσών μαργαριτών απεσπασμένων εκ περιδεραίων, οκτώ ψέλια και 36 χρυσά ενώτια. Ουδεμία αμφιβολία ότι ο θησαυρός ούτος ανήκεν εις τον κύριον των ανακτόρων, όστις ήτον συγχρόνως και βασιλεύς του τόπου. Αλλά ποίον το όνομα του βασιλέως εκείνου; Ήτον άρα γε ο Πρίαμος; Όπως απαντήσω εις την ερώτησιν ταύτην, έπρεπε προηγουμένως να ήμαι βέβαιος ότι η Ιλιάς δεν ομοιάζει προς τας εποποιείας της Ραμαγιάνας και Σαχ Ναμέ, εν αις ο ήλιος, η σελήνη, οι άνεμοι και τα νέφη παριστώνται υπό αρχαίων ηρώων, η δε πάλη των στοιχείων και η κοσμογονία ως συμβάντα ανθρώπινα. Οπωσδήποτε ο κ. Σχλιέμαν παρέσχε

μεγάλην υπηρεσίαν εις την επιστήμην και μέγας ετίμησεν εαυτόν χρησιμοποίησας τοσούτον ευγενώς πλούτον αποκτηθέντα δια των δοκιμασιών, ας αφηγήθητε.»[20]

Ο προβληματισμός που εκφράζει ο ανώνυμος συντάκτης της *Αυγής* σχετικά με την ιστορικότητα των επών και, συνακόλουθα, με την ταύτιση της Τροίας, αποτελούσε θεμελιώδες επιστημονικό ζήτημα με απήχηση και στο ευρύ κοινό, όπως προκύπτει από τα δημοσιεύματα σε όλες τις ελληνικές εφημερίδες σχετικά με την τοπογραφία της Τρωάδας και τον συσχετισμό της με τις πληροφορίες που παραδίδονται στην *Ιλιάδα*. [21] Η διαφωνία κάποιων ελλήνων αρχαιολόγων με την τοποθέτηση της ομηρικής Τροίας στο λόφο Χισαρλίκ ήταν τόσο έντονη, που έφτασε και στον Τύπο. Πιο δραστήριος αντιπρόσωπος της ομάδας αυτής ήταν ο Γεώργιος Νικολαΐδης (1820-1907), ο οποίος είχε εκπονήσει πραγματεία σχετικά με την ταύτιση της Τροίας με το Μπουνάρμπασι, εμμένοντας στην προ Σλήμαν επικρατούσα άποψη [22]. Αν και πολύ συχνά ο τελευταίος αντιμετωπιζόταν από τον ελληνικό Τύπο ως πρωτοπόρος και ικανός λόγιος και ανασκαφέας, η κριτική για την έλλειψη επιστημονικής εγκυρότητας στο έργο του δεν ήταν σπάνια, ούτε άλλωστε και τα ειρωνικά σχόλια για την τυφλή, σχεδόν γραφική του προσκόλληση στον Όμηρο. Σε άρθρο της *Εφημερίδας* (15.03.1891) αναφέρεται ότι ο θεός της οικίας του

«ήτο ο Όμηρος, η *Ιλιάς* ήτο η Γραφή της. Επί όλων των θυρών, εις όλας τας γωνίας είνε γεγραμμένοι στίχοι των αρχαίων ποιητών. Εντός της οικίας δεν ήκουε τις άλλα ονόματα ειμή Αγαμέμνων, Τελαμών, Αινείας, Λαομέδων, Ανδρομάχη, Κρέουσα· και αυτοί οι υπηρέται του έφερον αρχαία ονόματα.» [23]

Επίσης, σε ορισμένες περιπτώσεις ο Σλήμαν χαρακτηρίστηκε «αρχαιοκάπηλος», καθώς ένα μεγάλο μέρος των ευρημάτων του μεταφέρθηκε στη Γερμανία [24], ενώ δεν έλειψαν και κατηγορίες ότι τα ευρήματά του δεν ήταν γνήσια [25]. Χαρακτηριστική είναι η σχετική διαμάχη που ξέσπασε μεταξύ του ανασκαφέα και του διευθυντή της Εθνικής Βιβλιοθήκης Σπυρίδωνα Κόμνου [26], στον οποίο ο Σλήμαν απάντησε με εκτενείς επιστολές, που δημοσιεύτηκαν σε ελληνικές εφημερίδες [27].

Σε κάθε περίπτωση και άσχετα με την αρχαιολογική δεινότητα και ηθική του Σλήμαν, οι ανασκαφές του στην Τρωάδα υπήρξαν ο ουσιαστικός πρόλογος ενός από τα σημαντικότερα κεφάλαια στην μελέτη της αιγιακής Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Μετά τις επαναληπτικές ανασκαφές το 1878-1879, το 1882 και το 1890, την σκυτάλη πήρε ο διακεκριμένος γερμανός αρχαιολόγος και αρχιτέκτονας Βίλελμ Ντέρπφελντ (1853-1940), ο οποίος είχε συνεργαστεί με τον Σλήμαν στην Τροία (1882, 1890) και την Τίρυνθα (1884-1885). Οι ανασκαφές του Ντέρπφελντ [28], οι οποίες πραγματοποιήθηκαν κατά το διάστημα 1893-1894, καλύφθηκαν πλήρως από τον ελληνικό Τύπο με πληθώρα δημοσιευμάτων [29]. Κατά την περίοδο 1932-1938 στο Χισαρλίκ ανέσκαψε ο αμερικανός αρχαιολόγος Καρλ Μπλέγκεν (1887-1971) [30], ο οποίος ακολούθως ερεύνησε το ανάκτορο της Πύλου, ενώ, από το 1988 και εξής, οι ανασκαφές συνεχίζονται από τα πανεπιστήμια του Τύμπιγκεν και του Σινσινάτι [31].

Ο θεμελιώδης ρόλος που έπαιξε ο Ερρίκος Σλήμαν στην ανάδειξη του μυκηναϊκού πολιτισμού, ο οποίος αντανakλάται στους χαρακτηρισμούς του ως «πατέρα της μυκηναϊκής αρχαιολογίας» από τους Βέντρικς και Τσάντγουικ [32] και «σκαπανέα της αιγιακής Εποχής του Χαλκού» από τον Βινζγκάαρτεν [33], αφού με

την δραστηριότητά του στην Τροία έκανε τον επιστημονικό κόσμο να ενδιαφερθεί για την διερεύνηση και άλλων «ομηρικών» περιοχών και θεμελίωσε, πέρα από κάθε αμφιβολία, την ύπαρξη σημαντικών πολιτισμικών φάσεων πριν τα κλασικά χρόνια. Η ανασκαφική του δράση στην Πελοπόννησο, δηλαδή οι έρευνες που διενήργησε στις Μυκήνες (1874) και στην Τίρυνθα (1884-1885), υπήρξε επί της ουσίας η βάση για τις απαρχές της μελέτης του μυκηναϊκού πολιτισμού, η οποία σήμερα αποτελεί έναν από τους πλέον βασικούς κλάδους της ελληνικής αρχαιολογίας, με ιδιαίτερη άνθηση από τη δεκαετία του 1960 και εξής, με πολυάριθμους ειδικευμένους μελετητές στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Ούτε είκοσι χρόνια δεν είχαν περάσει από τις πρώτες ανασκαφές του Σλήμαν στις Μυκήνες, όταν εμφανίστηκαν εκδόσεις, όπως αυτή του έργου των Τσουντα (1857-1934) και Μάνατ (1845 - 1915) με τίτλο *The Mycenaean Age, A study of the monuments and culture of pre-Homeric Greece* (1897), καθώς και το *New chapters in Greek history* (1892) του Πέρσυ Γκάρντνερ (1862 - 1939). Το τελευταίο διαπραγματευόταν τα πολυάριθμα νέα ευρήματα που είχαν προκύψει στο πεδίο της ελληνικής αρχαιολογίας κατά τις προηγούμενες δεκαετίες, και όπως ήταν αναμενόμενο, το ζήτημα του Ομήρου, της Τροίας, των Μυκηνών και της Τίρυνθας. Πράγματι, νέα κεφάλαια είχαν προστεθεί στην ιστορία των Ελλήνων, πράγμα που είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης συνολικά[34], σε μία εποχή που το γοργά εκσυγχρονιζόμενο ελληνικό κράτος, συμπληρωμένο με τα εδάφη της Θεσσαλίας, της περιοχής της Άρτας και των νησιών του Ιονίου, καλλιεργούσε συστηματικά την Μεγάλη Ιδέα, τονώνοντας το εθνικό φρόνημα των πολιτών του μέσω της έμφασης στο ένδοξο παρελθόν τους[35].

Το οξυμμένο ενδιαφέρον του ελληνικού κοινού για τις παραπάνω εξελίξεις, προκύπτει και από άρθρα που αναλύουν τη σημασία του μυκηναϊκού πολιτισμού, όπως το εκτεταμένο αφιέρωμα που έκανε *Το Άστυ*, τον Φεβρουάριο του 1893, σε δύο συνέχειες, αναπαράγοντας κείμενο του Γάλλου αρχαιολόγου Ζωρζ Περώ (1832-1914) [36]. Αντίστοιχη είναι και η αναλυτική αναφορά στο *Άστυ*, τον Νοέμβριο του 1897, σε μάθημα που παρέδωσε ο διαπρεπής καθηγητής ιστορίας Σπυρίδων Λάμπρος (1851-1919) στα μέλη του φιλολογικού συλλόγου «Παρνασσός» σχετικά με το ποιοι ήταν οι Μυκηναίοι και ο πολιτισμός τους[37].

Μυκήνες

Σε αντίθεση με την Τροία, η θέση των Μυκηνών δεν είχε χαθεί ποτέ, καθώς τα ισχυρά τείχη τους ήταν πάντοτε ορατά -όπως, άλλωστε, και η Πύλη των Λεόντων, την οποία αναφέρει και ο Πausanias (II:16, 5-7)[38], αλλά και πολυάριθμοι μεταγενέστεροι περιηγητές, όπως ο Έντουαρντ Ντόντγουελ (1767-1832), ο Σατωμπριάν (1768-1848) και ο Τσαρλς Κόκερελ (1788-1863)[39], η δράση των οποίων τοποθετείται στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Ο Κόκερελ, μάλιστα, ο οποίος επισκέφτηκε τις Μυκήνες το φθινόπωρο του 1811, πραγματοποίησε μικρής έκτασης ανασκαφή, προκειμένου να αφαιρέσει το χώμα που κάλυπτε τον Θησαυρό το Ατρέα, με στόχο να μελετήσει τον τρόπο κατασκευής του[40]. Ο γερμανός φιλέλληνας Φρίντριχ Τίερς (1784-1860), στο πλαίσιο του περιηγητικού ταξιδιού που πραγματοποίησε το 1831 στην Πελοπόννησο, συνοδεία του νεαρού τότε αρχαιολόγου Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή (1809-1892), επιχείρησε να καθαρίσει μέσω ανασκαφής μικρής έκτασης το δάπεδο του Θησαυρού του Ατρέα. Αυτό προκύπτει από σχετικό άρθρο του Τίερς στο γερμανικό αρχαιολογικό

περιοδικό *Athenische Mitteilungen* (1879)[41], αλλά και την επιστολή του Ραγκαβή στην *Εφημερίδα* (30.07.1886), την οποία απέστειλε μετά τις ανασκαφές του Σλήμαν, προκειμένου να θέσει τις σχετικές πληροφορίες στη διάθεση του επιστημονικού κοινού[42].

Ανασκαφικές εργασίες στις Μυκήνες έγιναν ξανά το 1841, όταν ο Κυριάκος Πιπτάκης (1793-1863), υπό την αιγίδα της νεοσύστατης τότε Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, επιχείρησε να ανασκάψει έναν από τους θολωτούς τάφους των Μυκηνών, πιθανώς αυτόν της Κλυταιμνήστρας, αλλά χωρίς επιτυχία. Έτσι περιορίστηκε στον καθαρισμό της Πύλης των Λεόντων, χωρίς να επεκταθεί στο εσωτερικό του τειχισμένου χώρου[43]. Η αποτυχία του Πιπτάκη αποδίδεται στους περιορισμένους οικονομικούς πόρους που είχε στην διάθεσή του. Αν και τα ευρήματα από την ανασκαφή αυτή υπήρξαν λιγοστά, η εφημερίδα *Αθηνά* (15.09.1854) έσπευσε να δημοσιεύσει άρθρο, όπου στηλίτευε με πάθος την ανικανότητα ή/ και την έλλειψη ενδιαφέροντος των αρμοδίων να υποστηρίξουν αποτελεσματικά τις έρευνες στις Μυκήνες

«διότι εκ της εκχώσεως μόνο ενός τοιούτου θησαυροφυλακίου δυνάμεθα να προσεγγίσωμεν εις την λύσιν του σπουδαιωτάτου όλων των ζητημάτων όσα αποβλέπουσι τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν, αν δηλαδή υπήρξε προομήρειος άλλος πολιτισμός, και οποιός ην».[44]

Ακολούθησε η επίσκεψη του Σλήμαν, το 1868, και τον Φεβρουάριο του 1874 σύντομη ανασκαφή του ιδίου, η οποία, όμως, διακόπηκε στις αρχές Μαρτίου, καθώς ο ανασκαφέας δεν είχε πάρει από τις ελληνικές αρχές την απαιτούμενη άδεια[45]. Εξ αφορμής της παράνομης ανασκαφής του Σλήμαν, καθώς και του ότι ο τελευταίος διαχειρίστηκε όπως επιθυμούσε τα ευρήματα, χωρίς την παραμικρή ενόχληση από κάποια επιβλέπουσα αρχή, η *Παλιγγενεσία* (27.03.1874) βρήκε την ευκαιρία να καυτηριάσει την γενικότερη «ολιγωρία και ακηδεΐα» που επικρατούσε σχετικά με τις αρχαιότητες, «τον μόνον σπουδαίον εθνικόν πλούτον», τονίζοντας ότι

«Εκτός της Αρχαιολογικής Εταιρείας ουδείς άλλος μεριμνά, ούτε υπουργός, ούτε υπάλληλος, ούτε ιδιώτης περί των εθνικών κειμηλίων, αλλά πάντες τα θεωρούσιν ως άχρηστα λείψανα καταστραφέντος κόσμου, τινές δε μάλιστα αντί να κινώνται εκ του υψηλού και ευγενούς εθνικού αισθήματος, εμπορεύονται τα άχρηστα ταύτα λείψανα λάθρα παρά τοις ξένοις και δημιουργούσι περιουσίας δι' εαυτούς, αφανίζοντες ούτω ό,τι δύναται να ωφελήση γενικώς την Ελλάδα. Ελπίζομεν ότι τα ολίγα ταύτα επί του προκειμένου θέλουσιν εύρει ηχώ παρά τοις αρμοδίοις και καταστήσει προσεκτικούς πάντας τους πολίτας ων το συμφέρον είναι κοινόν εκ της διατηρήσεως των αρχαίων, διότι ταύτα είναι περιουσία κληρονομική του έθνους.»[46]

Πάντως, ο Σλήμαν είχε ζητήσει επίσημα άδεια να ανασκάψει στις Μυκήνες ήδη από το 1873, ενώ, ταυτόχρονα, είχε διατυπώσει και αίτημα να κατασκευάσει μουσείο στην Αθήνα, το οποίο θα έπαιρνε το όνομά του. Στο «μουσείο Σλήμαν» θα φυλάσσονταν τα ευρήματα των Μυκηνών, καθώς και της αρχαίας Ολυμπίας, όπου επίσης επιθυμούσε να πραγματοποιήσει ανασκαφικές έρευνες[47].

Οι ανασκαφές του Σλήμαν στις Μυκήνες επαναλήφθηκαν τον Αύγουστο του 1876, μετά την απόκτηση της σχετικής άδειας, και διήρκεσαν έως τα τέλη Νοεμβρίου της ίδιας χρονιάς[48]. Η έναρξη των ανασκαφών έγινε παρουσία των αρχαιολόγων

Στέφανου Κουμανούδη (1818-1899), Ευθυμίου Καστόρχη (1815-1889) και Σπυρίδωνα Φιντικλή (1820-1894), μελών του προεδρείου της Αρχαιολογικής Εταιρείας[49], στην οποία παραχωρήθηκε η άδεια των ανασκαφών των Μυκηνών, που χρηματοδότησε και πραγματοποίησε ο Σλήμαν, ώστε η όλη διαδικασία να τεθεί υπό την επιστημονική αιγίδα και εποπτεία του φορέα αυτού[50].

Με την προσοχή της κοινής γνώμης στραμμένη στον ανασκαφέα εξαιτίας της δραστηριότητάς του στην Τροία, τα αποτελέσματά των ανασκαφών, με ιδιαίτερη έμφαση στα κινητά ευρήματα από πολύτιμα υλικά, παρουσιάζονταν ανελλιπώς και λεπτομερώς στον ελληνικό Τύπο[51]. Τα περισσότερα από τα δημοσιεύματα αυτά βασίζονταν στα τηλεγραφήματα που έστελνε ο ίδιος ο Σλήμαν προς τις ελληνικές αρχές, την Αρχαιολογική Εταιρεία, αλλά και την *Εφημερίδα*, την μόνη ελληνική εφημερίδα που λάμβανε ειδήσεις απευθείας από τον ανασκαφέα[52]. Το πλέον χαρακτηριστικό από τα εν λόγω τηλεγραφήματα είναι αυτό που απέστειλε, τον Νοέμβριο του 1876, προς τον Γεώργιο Α' (1845-1913) και δημοσιεύτηκε σε τουλάχιστον τέσσερις εφημερίδες εθνικής κυκλοφορίας:

«Μετά μεγάλης χαράς αναγγέλλω εις την Υμετέραν Μεγαλειότητα, ότι ανεύρον τα μνημεία, άτινα η παράδοσις διαλαληθείσα υπό του Πausανίου υποδεικνύει ως τάφους του Αγαμέμνονος, της Κασσάνδρας, του Ευρυμέδοντος και των εταίρων αυτών, πάντων φονευθέντων εν ώρα γεύματος υπό της Κλυταιμνήστρας και του εραστού της Αιγίσθου. Εισίν οι τάφοι ούτοι περικυκλωμένοι υπό διπλού παραλλήλου κύκλου πλακών, όστις αναμφιβόλως εποιήθη εις τιμήν των ρηθέντων μεγάλων προσώπων. Εύρον εν τοις τύμβοις άπειρον θησαυρόν αρχαιολογικών αντικειμένων εκ καθαρού χρυσού. Ο θησαυρός ούτος αρκεί μόνος να πληρώση μέγα μουσείον, όπερ έσται το λαμπρότερον των επί του κόσμου, και όπερ καθ' όλους τους επιόντας αιώνας θέλει ελκύσει εν Ελλάδι μυριάδας ξένων εκ πάσης χώρας. Επειδή εργάζομαι εξ αγνού και μόνου έρωτος προς την επιστήμην, ουδεμίαν έχω απαίτησιν και εικότως επί του θησαυρού τούτου, ον παρέχω μετ' απείρου ενθουσιασμού άθικτον εις την Ελλάδα. Είθε μεγαλειότατε συν Θεώ, οι θησαυροί ούτοι να γίνωσιν ο ακρογωνιαίος λίθος απείρου εθνικού πλούτου. Εν Μυκήναις, 16/28 Νοεμβρίου 1876.»[53]

Σειρά επιστολών, όπου περιγράφονταν λεπτομερώς τα ανασκαφικά ευρήματα στις Μυκήνες έγραψε και η σύζυγος του ανασκαφέα, Σοφία Εγκαστρωμένου-Σλήμαν (1852-1932), η οποία είχε ενεργή συμμετοχή στις ανασκαφές. Τις επιστολές αυτές δημοσίευσε η *Εφημερίς*, από τον Σεπτέμβριο έως τον Δεκέμβριο του 1876[54].

Όπως και στην περίπτωση των ανασκαφών στην Τροία, οι ελληνικές εφημερίδες φιλοξένησαν άρθρα, τα οποία αποτιμούσαν τη σημασία των ευρημάτων των Μυκηνών για την μελέτη της ελληνικής ιστορίας, καθώς και αντίστοιχες αναφορές σε εφημερίδες του εξωτερικού, ενώ δεν ήταν σπάνια τα δημοσιεύματα σχετικά με διαλέξεις, μελέτες και σχόλια ειδικών επιστημόνων, Ελλήνων ή ξένων[55]. Επιπλέον, στα άρθρα που δημοσιεύονταν στον Τύπο υπήρχαν και πληροφορίες σχετικά με την οργάνωση του εργοταξίου, όπου εργάζονταν πενήντα «εργάται εγχώριοι» με 2,5 δραχμές ως ημερομίσθιο, καθώς και «πρόσθετον μικράν αμοιβήν αναλόγως των υπ' αυτών ανευρισκομένων», ώστε να «υπεκκαίεται εκάστοτε ο ζήλός των, και η εργασία γίνεται επιμελώς και μετά ζήλου»[56]. Το ενδιαφέρον της τοπικής κοινωνίας για τα ευρήματα

των Μυκηνών ήταν ιδιαίτερα μεγάλο· οι εργάτες εξέταζαν «μετ' ευλαβείας το έδαφος» και έσκαβαν «μετά πολλής προσοχής, όπως μη θραύσωσί τι εκ των ανευρισκομένων»^[57], ενώ οι συγχωριανοί τους Μυκηναίοι

«εξέφρασαν την γνώμην, ότι τα ανευρισκόμενα, ανήκοντα εις τον τόπον, πρέπει να κατατεθώσι μάλλον εις το εν Άργει μουσείον, αφού τοιούτον υπάρχει, παρά να μετενεχθώσιν εις το των Αθηνών»^[58].

Τις ανασκαφές του Σλήμαν παρακολουθούσε, ως αντιπρόσωπος της Αρχαιολογικής Εταιρείας, ο εξαιρετικά ικανός Παναγιώτης Σταματάκης (1830-1885)^[59], αυτοδίδακτος αρχαιολόγος, τον οποίο η *Μέριμνα* (20.08.1876) χαρακτήρισε «ακοίμητο και άοκνο ανιχνευτή και λάτρι των αρχαιοτήτων», τονίζοντας ότι «πασίγνωστος είναι η σπανία αυτού αφοσίωσις εις το έργον του και η τιμιότης του»^[60]. Πέραν της φύλαξης των ευρημάτων, ο Σταματάκης ήταν, επί της ουσίας, συν-διευθυντής των ανασκαφών, ενώ, μετά την αποχώρηση του Σλήμαν, το 1877, πραγματοποίησε περαιτέρω έρευνες^[61] έως το 1883. Πολυάριθμα ήταν τα δημοσιεύματα σχετικά με τα ευρήματα του Σταματάκη^[62], ενώ η συνεισφορά του στην αποκάλυψη των Μυκηνών είχε εξαρθεί ιδιαίτερα από τον ελληνικό Τύπο^[63], ίσως ως απάντηση στην επικρατούσα σε αυτήν την υπόθεση μορφή του γερμανού Σλήμαν^[64].

Το 1886 η Αρχαιολογική Εταιρεία ανέθεσε την ανασκαφή των Μυκηνών στον έφορό της Χρήστο Τσούντα, πρωτοπόρο προϊστορικό αρχαιολόγο^[65]. Οι ανασκαφές του Τσούντα στις Μυκήνες ολοκληρώθηκαν το 1897, προσθέτοντας σημαντικό όγκο δεδομένων, τόσο όσον αφορά την αρχιτεκτονική, όσο και τα κινητά ευρήματα^[66]. Το πιο σημαντικό, όμως, είναι το ότι το νέο αυτό υλικό είχε προκύψει και οργανωθεί με τρόπο πιο μεθοδικό και σαφώς πιο επιστημονικό. Ο Τύπος συνέχισε να παρακολουθεί τις ανασκαφικές εξελίξεις με σταθερή αναφορά στα ευρήματα, αν και τα δημοσιεύματα πλέον δεν ήταν τόσο εκτενή και αναλυτικά^[67]. Ο αρχικός ενθουσιασμός έμοιαζε να έχει κάπως υποχωρήσει, αφού το μυκηναϊκό παρελθόν είχε στοιχειοθετηθεί με απόλυτη βεβαιότητα. Χαρακτηριστικό είναι το σχετικό σχόλιο στην *Εφημερίδα των Συζητήσεων*, που κυκλοφόρησε στις 21 Απριλίου 1894:

«Αι ανακαλύψεις όμως των Μυκηνών αποτελούσι σήμερον το αρχαιότατον κεφάλαιον της ιστορίας των ελληνικών αρχαιοτήτων, τα δ' εν αυταίς ευρεθέντα πλούσια και καλλιτεχνικά αντικείμενα καταδεικνύουσι τον πολιτισμόν αυτών. Ο θέλων όμως πλείονας περί αυτών πληροφορίας ας αναγνώση το λαμπρόν περί του Μυκηναίου πολιτισμού σύγγραμμα του κ. Τσούντα^[68] και ας λάβη τον κόπον να επισκεφθή και την αίθουσαν των Μυκηναίων αρχαιοτήτων εν τω Πολυτεχνείω.»^[69]

Πάντως, ο Τσούντας ήταν εκείνος που έθεσε τις επιστημονικές βάσεις για τη μελέτη του μυκηναϊκού πολιτισμού τοποθετώντας τα ευρήματα των Μυκηνών σε χρονολογικό πλαίσιο και περιγράφοντας, ταξινομώντας και ερμηνεύοντάς τα με τρόπο ενδελεχή και επιστημονικό. Τα αποτελέσματα της εξαιρετικά σημαντικής έρευνας του Τσούντα δημοσιεύτηκαν στο έργο *Μυκήναι και μυκηναίος πολιτισμός* (1893)^[70], όπου αναφέρεται και ο συντάκτης της *Εφημερίδος των Συζητήσεων* στο παραπάνω απόσπασμα.

Ένα σημαντικό μέρος των δημοσιευμάτων σχετικά με τις ανασκαφές στις Μυκήνες, από την έναρξή τους το 1876 έως τα τέλη της δεκαετία του 1890, αφορούσε

επισκέψεις σημαντικών προσώπων και επισήμων, όπως πριγκίπων, υπουργών, βουλευτών, αξιωματούχων του στρατού, πρέσβων και επιτετραμμένων ξένων κρατών, διεθνώς διακεκριμένων ιστορικών, φιλολόγων, αρχαιολόγων συγγραφέων και καλλιτεχνών[71], υπουργών, βουλευτών και λοιπών αξιωματούχων του ελληνικού κράτους, καθηγητών, εκπροσώπων της Αρχαιολογικής Εταιρείας κ.κ.λ. [72]. Τα πρωτοφανή ευρήματα που είχε αποκαλύψει η αρχαιολογική σκαπάνη αποτελούσαν ισχυρότατο πόλο έλξης για το κοινό, ευρύ ή επιστημονικό, ελληνικό ή ξένο. Επίσης, γύρω στα τέλη του 19ου και την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνα, ιδιαίτερα συνήθεις ήταν οι εκδρομές από την Αθήνα, που, συνήθως, συνδύαζαν τις Μυκήνες με την Επίδαυρο, την Τίρυνθα ή το Ναύπλιο[73] και συχνά περιλάμβαναν διαλέξεις ή/ και ξεναγήσεις[74]. Η μεγάλη απήχηση που είχαν οι ανακαλύψεις στις Μυκήνες, έφτασε μέχρι το Ρωμικό του Γεωργίου Σουρή, ο οποίος έβαλε τον θρυλικό Φασουλή του να σχεδιάζει να εξαπατήσει τους αρχαιολόγους «φυτεύοντας» αντικείμενα στη γη των Μυκηνών:

«Εἰς τὰς Μυκήνας τὰς κλεινάς δεν φεύγω γιὰ τὰ μάτια, μαζί μου στάμναις, Περικλή, θὰ πάρω καὶ κανάτια, ἓνα ζευγάρι κέρατα μεγάλα καὶ βωδίσια καὶ ἄλλα πράγματα πολλά... ψυχὴ μου στὰ Πατήσια. Κί' ἀφοῦ στὴν γῆν των Μυκηνῶν βαθειὰ βαθειὰ τὰ κρύψω θὰ πάω πάλι ἐπειτα γιὰ νὰ τανακαλύψω, με ἄλλους λόγους θὰ εἰπῶ (:) Σηκώστε τὸ κεφάλι καὶ θησαυροὶ των Ἀτρειδῶν εὐρέθησαν καὶ ἄλλοι, κί' ὅσους δεν ἀνεκάλυψεν ὁ Σλήμαν ὁ σοφὸς ὁ Φασουλῆς κατῶρθωσε νὰ ἐβγουν εἰς τὸ φῶς. Ἀνακαλύψεις θαυμαστάς, ἐλάτε νὰ ἰδῆτε, τὴν δόξαν τὴν ἐλληνικὴν ἐκ νέου κελαηδεῖτε καὶ διατυμπανίσατε τοῦ Φασουλῆ τοῦ κλέος... ἰδοὺ τὰ πλούτη ταληθῆ τοῦ πάλαι Βασιλέως, ἰδοὺ τὸ κτένι, πούκανε ἡ κόρη τοῦ χωρίστρα, ἰδοὺ κί' αὐτὰ τὰ κέρατα, ὅπου ἡ Κλυταιμνήστρα εἰς τοῦ ἀνδρός της ἔβαλε τὸ μπρούτζινο κεφάλι, ὡς μαρτυροῦν περὶ αὐτοῦ ἱστορικοὶ μεγάλοι. Καὶ εξακολουθοῦν αἱ ἀρχαιολογικαὶ δάφναι τοῦ Φασουλῆ.»[75]

Σημαντικές είναι και οι πληροφορίες σχετικά με την παρουσίαση και έκθεση των ευρημάτων στο κοινό. Όπως ήταν αναμενόμενο, το αίτημα των κατοίκων της περιοχής να εκτεθούν στο Άργος, που αναφέρθηκε παραπάνω, δεν ικανοποιήθηκε· αντίθετα, τα πιο σημαντικά από τα ευρήματα των Μυκηνών μεταφέρθηκαν στην Αθήνα, όπου τοποθετήθηκαν σε αίθουσα της Εθνικής Τραπέζης χάριν ασφάλειας. Η αίθουσα άνοιγε και μετατρέπονταν σε προσωρινή έκθεση, επ' ευκαιρία των επισκέψεων διακεκριμένων ξένων[76]. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η επίσκεψη του βρετανού αρχαιολόγου Τσαρλς Νιούτον (1816-1894), εφόρου του Βρετανικού Μουσείου, τον Μάρτιο του 1877.

«Χθες δε ὁ κ. Νεύτων μετὰ τοῦ βοηθοῦ αὐτοῦ κ. Γάρδνερ ἐπεσκέφθη ἐν τῇ Τραπέζῃ τὰς ἀρχαιότητας των Μυκηνῶν ἐξετάσας αὐτὰς μετὰ μεγάλης ἐπιστάσιος. Ἐξέφρασε τὸν θαυμασμόν του διὰ τὸ πρωτοφανές τοῦ ευρήματος, ἀπεφάνθη δε ὅτι πολλῆς δέονται μελέτης ὅπως ἀναχθῶσι μετὰ πιθανότητος εἰς ἐποχὴν τινα. Περί της μεμακρυσμένης αὐτῶν ἀρχαιότητος δεν ἀμφιβάλλει, φρονεῖ ὅμως ὅτι προπάντων ἡ ἐρευνὰ καὶ συγκριτικὴ μελέτη των ευρεθέντων πηλίνων ἀντικειμένων ἤτοι εἰδωλίων καὶ θραυσμάτων ἀγγείων θέλει παράσχει ἀσφαλεστέραν βάσιν πρὸς ἐκτίμησιν της χρονολογικῆς τάξεως των Μυκηναίων ἀρχαιοτήτων.»[77]

Ακολούθως, τα δημοφιλή και πολυσυζητημένα ευρήματα από τις Μυκήνες εξετέθησαν σε αίθουσα του αθηναϊκού Πολυτεχνείου, ώστε να είναι πιο προσιτά στο ευρύ κοινό, όπου φαίνεται ότι παρέμειναν τουλάχιστον μέχρι το 1892[78], όταν μεταφέρθηκαν στο νεότευκτο κτίριο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, όπου εκτίθενται μέχρι σήμερα[79].

Μετά τον Τσούντα, ακολούθησαν οι ανασκαφές της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής (1920-1957 και 1959-1969) υπό τον Άλαν Γουέις (1879-1957) και τον λόρδο Γουίλιαμ Τέιλουρ (1904-1989), παράλληλα με τις έρευνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας (1950-δεκαετία 2010). Τόσο οι ανασκαφές, όσο και η μελέτη του υλικού των Μυκηνών δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί[80]. Εδώ, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι αναφορές στον ελληνικό Τύπο για τις ανασκαφές μετά τον Τσούντα είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Αυτό μπορεί να αποδοθεί, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στο ότι το έντονο ενδιαφέρον που έδειξε αρχικά το αναγνωστικό κοινό για την ανακάλυψη της μυκηναϊκής εποχής και την επιβεβαίωση των ομηρικών επών σταδιακά κόπασε· το θέμα πέρασε στα χέρια των εξειδικευμένων επιστημόνων και οι περαιτέρω, ενδεχομένως εντυπωσιακές, ανακαλύψεις θα απαιτούσαν συστηματική μελέτη και χρόνο. Επιπλέον, μεγάλο μέρος του ενδιαφέροντος του Τύπου για τις ανασκαφές στις Μυκήνες εκπορευόταν από τον ίδιο τον Σλήμαν, με την εκρηκτική προσωπικότητα και την συνειδητή τάση να ενημερώνει συστηματικά στον Τύπο για τις δραστηριότητές του, προσελκύοντας έτσι την προσοχή του ευρέως κοινού.

Τίρυνθα

Όπως και στην περίπτωση των Μυκηνών, η θέση της αρχαίας Τίρυνθας ήταν πάντα γνωστή, εξαιτίας των λεγόμενων «κυκλωπείων τειχών» που στεφάνωναν την ακρόπολη. Αναφέρεται από τον Πausανία (II:25), αλλά και από νεώτερους περιηγητές, όπως τον Ντόντγουελ, τον Φραγκίσκο Πουκεβίλ (1770-1838) και τον Ουίλιαμ Ληκ (1777-1860)[81]. Η πρώτη ανασκαφή στην Τίρυνθα ήταν εξαιρετικά μικρής έκτασης και πραγματοποιήθηκε από τον Φρίντριχ Τίερς, κατά την διάρκεια των αρχαιολογικών περιηγήσεων που πραγματοποίησε με τον Ραγκαβή ανά την Πελοπόννησο, το 1831, στο πλαίσιο των οποίων είχε επισκεφθεί, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, και τις Μυκήνες[82]. Ακολούθησε η σύντομη επίσκεψη του Σλήμαν το 1868[83], ενώ οι πρώτες, βραχυχρόνιες δοκιμαστικές τομές του γερμανού ανασκαφέα στην ακρόπολη πραγματοποιήθηκαν «υπό την εποπτεία των μελών της αρχαιολογικής εταιρίας κκ. Σ. Φιντικλέους, Ε. Καστόρχη και Ι. Παπαδάκη» το 1876, όταν «ανωρύχθησαν είκοσι φρέατα και δύο τάφροι μέχρι του στερεού εδάφους, απεκαλύφθησαν δε πολλά μνημεία προϊστορικών χρόνων»[84]. Το 1884, όταν ξεκίνησαν οι συστηματικές ανασκαφές, ο Σλήμαν είχε μαζί του τον Βίλελμ Ντέρπφελντ, συνεργάτη και στενό του φίλο από την ανασκαφή της Τροίας, ενώ, από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης, τις ανασκαφές επέβλεπε ο αρχαιολόγος Δημήτριος Φίλιος (1844-1907). Η ανασκαφή, την εξέλιξη της οποίας κάλυψε με αρκετά δημοσιεύματα ο ελληνικός Τύπος, ολοκληρώθηκε το 1885. Πολλά από τα δημοσιεύματα αυτά βασιζόνταν σε τηλεγραφήματα που απέστελλε ο Σλήμαν[85].

Στο εργοτάξιο της Τίρυνθας απασχολούνταν γύρω στους πενήντα εργάτες, η πλειοψηφία των οποίων ήταν γυναίκες[86]. Τον Μάρτιο του 1884, όμως, ξέσπασε διαφωνία μεταξύ Σλήμαν και Φιλίου, καθώς ο πρώτος, ανυπόμονος και βιαστικός,

είχε προσλάβει τριακόσιους εξήντα εργάτες, οι οποίοι έσκαβαν σε πολυάριθμα σημεία, με αποτέλεσμα ο Φίλιος να μην μπορεί να τους επιτηρήσει αποτελεσματικά. Το υπουργείο δικαίωσε τον Σλήμαν και έδωσε εντολή στον έλληνα αρχαιολόγο να μην προβάλλει προσκόμματα[87]. Παρόλα αυτά, ο συντάκτης της *Παλιγγενεσίας* (15.03.1884), όπου δημοσιεύτηκε η παραπάνω είδηση, αναρωτήθηκε, με μία σαφώς ελληνοκεντρική στάση, γιατί δεν ήταν δυνατόν αυτές οι ανασκαφές να γίνονται από την Αρχαιολογική Εταιρεία και όχι από ξένους παράγοντες

«και προς τούτο σύμπαν το πανελλήνιον προσφέρει πάνυ προθύμως τον οβολόν αυτού, αγοράζον γραμμάτια του λαχείου των αρχαιοτήτων. Τα τοιαύτα επιτρέπονται μόνον εν Τουρκία σήμερον, ουδόλως δε είναι επιτετραμμένον να γίνωνται και παρ' ημίν, οίτινες αύριον μετά πολλής αγανακτήσεως θα ίδωμεν φυλλάδιον περί των εν Τύρινθι ανασκαφών υπό ξένων εν ξένη γλώσση, και πολύτιμα κειμήλια εκ τούτων κοσμούντα ξένα μουσεία.»[88]

Η ίδια εφημερίδα, περί τους εννέα μήνες αργότερα, θα στραφεί και πάλι εναντίον του Ερρίκου Σλήμαν, ο οποίος φαίνεται δεν είχε φροντίσει να καλύψει με χώμα τα κτίρια που είχε αποκαλύψει μετά το πέρας των ανασκαφών, όπως τον υποχρέωνε ο νόμος, με αποτέλεσμα να διακινδυνεύει να υποστούν φθορές τα με κόπο ανασκαμμένα κατάλοιπα:

«Ήδη πληροφορούμεθα ότι εκ των τελευταίων βροχών τα αποκαλυφθέντα ίχνη των τυρινθιακών ανακτόρων, άπερ χιλιετηρίδες όλαι διέσωσαν ημίν, τρέχουσι τον έσχατον της καταστροφής κίνδυνον, ει μη εντελώς κατεστράφησαν μέχρι τούδε. Τοσαύτη ακηδεία είναι όλως ασύγγνωστος, συνιστώμεν δε, ίνα ως τάχιστα ληφθώσι τα δέοντα υπό των αρμοδίων μέτρα προς διάσωσιν των αρχαιολογικών τούτων κημειλίων.»[89]

Όπως και για τις Μυκήνες, υπήρξαν αρκετές καταχωρήσεις στον ελληνικό Τύπο σχετικά με τα ευρήματα της Τίρυνθας, οι οποίες περιλάμβαναν περιγραφές, με ιδιαίτερη έμφαση στα αντικείμενα που είχαν κατασκευαστεί από πολύτιμα υλικά[90]. Τα ευρήματα δεν φυλάχθηκαν ή/ και εκτέθηκαν σε κάποια τοπική αποθήκη/ μουσείο, αλλά συγκεντρώθηκαν, μαζί με το υλικό από τις Μυκήνες, «εις το εν τω Πολυτεχνείω Μυκηναίον Μουσείον»[91]. Η μεγάλη ομοιότητα των ευρημάτων από τις δύο θέσεις ήταν καταφανής, ακόμη και στα μάτια των μελών του ευρέως κοινού[92].

Άλλο ένα κοινό σημείο με τις Μυκήνες, είναι οι πολυάριθμοι διακεκριμένοι επισκέπτες από την Ελλάδα και το εξωτερικό, που επισκέπτονταν τον χώρο κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, αλλά και την πρώτη του 20ου (συνήθως συνδύαζαν τους δύο χώρους σε μία εκδρομή), ενώ πραγματοποιούνταν και επισκέψεις από ομάδες μαθητών, φοιτητών και ειδικών επιστημόνων, συλλόγους (Παρνασσός, Όμιλος των Εκδρομών και Επισκέψεων κ.α.), αρχαιολογικούς ομίλους κοκ[93]. Πάντως, ο συνολικός αριθμός των επισκεπτών της Τίρυνθας θα πρέπει να ήταν κάπως μικρότερος από αυτόν των Μυκηνών, αφού η πρώτη ποτέ δεν κατάφερε να αποκτήσει την αίγλη των τελευταίων, ουσιαστικά του πρώτου μυκηναϊκού κέντρου που ανασκάφηκε ποτέ και συσχετίστηκε με τον θρυλικό βασιλιά Αγαμέμνονα. Πάντως, οι ανασκαφείς της Τίρυνθας, τόσο ο Σλήμαν, όσο και ο Ντέρπφελντ, έκαναν σημαντική προσπάθεια εκδίδοντας τα αποτελέσματα των ερευνών τους σε εκτεταμένους τόμους

και δίνοντας διαλέξεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό, προκειμένου να γνωστοποιήσουν τα ευρήματά τους. Η δραστηριότητα αυτή παρακολουθήθηκε με σχετική λεπτομέρεια από τον ελληνικό Τύπο[94].

Ο Σλήμαν ολοκλήρωσε τις ανασκαφές του στην Τίρυνθα το 1885, ενώ ο Ντέρπφελντ παρέμεινε έως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, πραγματοποιώντας μικρότερης κλίμακας ανασκαφές σε συνεργασία με τους Γκέοργκ Κάρο (1872-1963) και Κουρτ Μύλλερ (1880-1972), αρχαιολόγους του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου. Κατά τη δεκαετία του 1920 οι έρευνες συνεχίστηκαν από τον Μύλλερ, ενώ στα τέλη της δεκαετίας του 1950 ο έφορος αρχαιοτήτων Αργολίδος Νικόλαος Βερδελής (1908-1966) ανέλαβε την αποκατάσταση της δυτικής πλευράς της οχύρωσης που είχε καταρρεύσει και σκεπαστεί από τα μπάζα των παλαιών ανασκαφών. Η έρευνα της μυκηναϊκής Τίρυνθας συνεχίστηκε εκ νέου το 1967· από τότε έως σήμερα πραγματοποιούνται ανασκαφές από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, ενώ παράλληλες ανασκαφικές έρευνες διενεργεί και η τοπική εφορεία αρχαιοτήτων[95]. Για λόγους αντίστοιχους με αυτούς που ίσχυσαν στην περίπτωση των Μυκηνών και αναφέρθηκαν παραπάνω, οι ανασκαφές στην Τίρυνθα και τα σχετικά ευρήματα ελάχιστα απασχόλησαν τον ελληνικό Τύπο μετά την αποχώρηση του Σλήμαν.

Πύλος

Η Πύλος, έδρα του ομηρικού βασιλιά Νέστορα, είχε από νωρίς προσελκύσει το ενδιαφέρον του Σλήμαν, ο οποίος, το καλοκαίρι του 1894, δηλαδή πριν δύο χρόνια πριν την έναρξη της συστηματικής ανασκαφής των Μυκηνών, είχε επιχειρήσει να εντοπίσει τη θέση του ανακτόρου χωρίς επιτυχία μέσω ανασκαφής μικρής έκτασης[96]. Αν και η ακριβής θέση, όπου ανέσκαψε ο Σλήμαν, δεν μπορεί να προσδιοριστεί, η *Παλιγγενεσία* (29.08.1874) ανέφερε ότι

«δια της επιστημονικής αυτού επιμελείας και επιμονής ανεύρε κατά την Πυλίαν διάφορα πηλίνα θραύσματα περιεργα δια την εποχήν αυτών ανερχομένην εις το 1500 προ Χριστού.»[97]

Κατά το 1888, ο ακούραστος γερμανός ανασκαφέας επιχείρησε για μία ακόμη φορά να εντοπίσει το μέγαρο του Νέστορα ερευνώντας την ακρόπολη του Ναυαρίνου. Οι εργασίες διακόπηκαν «προώρως, άνευ αποτελέσματος»[98]. Ο πόθος του Σλήμαν να εντοπίσει την ομηρική Πύλο ήταν τόσο μεγάλος, ώστε έφτασε έως το να συνομιλήσει εκτενώς με ντόπιους γέροντες αγωνιστές του 1821

«ων τας εικασίας περὶ της τοποθεσίας της αρχαίας πόλεως Πύλου, του μεγάρου καὶ του τάφου του αρχαίου βασιλέως της Πύλου Νέστορος ευμενώς ήκουσεν.»[99]

Παρά τις προσπάθειες, οι έρευνες του Σλήμαν στην περιοχή της Πύλου δεν στέφθηκαν με επιτυχία. Παρόλα αυτά, προσείλκυσαν το ενδιαφέρον του ελληνικού Τύπου[100], γεγονός που αποδίδεται τόσο στην πανελλήνια φήμη που είχε αποκτήσει ο ανασκαφέας, μετά τις επιτυχίες στις Μυκήνες και την Τίρυνθα, όσο και στο ότι ο εντοπισμός της ομηρικής Πύλου αποτελούσε ζήτημα εξαιρετικού ενδιαφέροντος, ουσιαστικά μία «εκκρεμότητα» μετά τις παραπάνω ανακαλύψεις, τόσο για τους αρχαιολόγους, όσο και για το ευρύ κοινό[101]. Χαρακτηριστική είναι η συνέντευξη που πήρε συντάκτης *Του Άστεως* (05.08.1895) από τον βρετανό Τζωρτζ Γκράντνυ (1861-1948), καθηγητή κλασικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης σχετικά με την

ερευνητική του δραστηριότητα στην περιοχή της Πύλου:

«Μετά τας συνήθεις δεξιώσεις ηρωτήσαμεν τον κ. Γράνδη τον σκοπόν της αφίξεώς του, μας είπε δ' ότι ήλθεν ενταύθα όπως μελετήσει το έδαφος και ει δυνατόν ορίση τον τόπον ένθα η πόλις του Νέστορος, πιστεύω δε ότι η εργασία του θέλει είσθαι επιτυχής, διότι νομίζω ότι ώρισεν προς το βορειοδυτικόν μέρος του ιχθυοτροφείου (Νταλιάνη) την αγοράν των Πυλίων»^[102].

Μάλιστα, ο ανώνυμος δημοσιογράφος έσπευσε να ενημερώσει τον Γκράντνυ, προς επίρρωση της άποψης του τελευταίου, σχετικά με παλαιότερα ευρήματα χωρικών στην εν λόγω θέση, αν και επρόκειτο για αντικείμενα σαφώς μεταγενέστερα της μυκηναϊκής περιόδου που περιλάμβαναν «άγαλμα εκ πώρινου λίθου» και «δακρυδόχους λαγήνους»^[103]. Τέλος, τον Ιούνιο του 1901 *Το Αστν* (12.06.1901) ανέφερε ανασκαφική έρευνα με στόχο τον εντοπισμό του μυκηναϊκού ανακτόρου, την οποία ξεκίνησε «αδεία του υπουργού της Παιδείας» ομάδα ντόπιων λογίων «εν τη προς Βορράν του φρουρίου του Παλαιού Ναυαρίνου παρά το Πετροχώριον του δήμου Πυλίων πεδιάδι»^[104], χωρίς ουσιαστικά αποτελέσματα.

Οι πρώτες ανασκαφές στην περιοχή που ταυτίστηκε με την ομηρική Πύλο πραγματοποιήθηκαν από τον Βίλελμ Ντέρπφελντ και το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, την άνοιξη του 1907, στη μεσσηνιακή θέση «Κακόβατος», κοντά στον κόλπο του Ναβαρίνου. Εκεί ήρθαν στο φως θολωτοί τάφοι ανάλογοι με αυτούς των Μυκηνών, ενώ τα σημαντικά αρχιτεκτονικά κατάλοιπα που εντοπίστηκαν σε κοντινό ύψωμα ταυτίστηκαν με τα ερείπια του ανακτόρου του Νέστορα από τον Ντέρπφελντ. Για την σημαντική αυτή είδηση έγιναν κάποιες αναφορές στον ελληνικό Τύπο:

«Οι Αρχαιολόγοι μαθόντες την ανεύρεσιν του τάφου μετέβησαν εις Κακόβατον δια να ίδωσιν τον τάφον. Κατά τας πληροφορίας μας οι αρχαιολόγοι απεφάνθησαν ότι ο τάφος είχε Ομηρικής εποχής, καθόσον πλησίον του σημερινού Κακοβάτου έκείτο η αρχαία Πύλος, της οποίας εβασίλευεν ο Νέστωρ· δεν είχε δε διόλου απίθανον ο τάφος να ανήκη εις τον Νέστορα.»^[105]

Βέβαια, η αναφορά της είδησης του αξιόλογου αυτού ευρήματος από τον ελληνικό Τύπο δεν είχε ούτε την έκταση, ούτε τον ενθουσιασμό, που παρατηρήθηκε στις Μυκήνες και, δευτερευόντως, στην Τίρυνθα, καθώς τα πράγματα αντιμετωπίζονταν πλέον με επιστημονική ψυχραιμία^[106].

Πάνω από τριάντα χρόνια αργότερα, και ενώ είχε εντοπισθεί σημαντικός αριθμός θολωτών τάφων στην περιοχή, ο αμερικανός αρχαιολόγος Καρλ Μπλέγκεν εντόπισε στη λοφώδη θέση του Άνω Εγκλιανού ερείπια ανακτορικού συγκροτήματος της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, το οποίο είναι πλέον γνωστό, τόσο στη βιβλιογραφία, όσο και στο ευρύ κοινό ως το «ανάκτορο του Νέστορα». Ο ικανότατος Μπλέγκεν, πριν φτάσει στην Μεσσηνία, είχε αποκτήσει σημαντικότερη εμπειρία ανασκάπτοντας τις προϊστορικές θέσεις Κοράκου και Ζυγουριές στην Κορινθία (δεκαετία 1910 και 1920 αντίστοιχα), και Πρόοσυμα (αρχές δεκαετίας 1930) στην Αργολίδα, και οι τρεις με μυκηναϊκή φάση, ενώ από το 1932 έως το 1938 τον τειχισμένο οικισμό στο Χισαρλίκ^[107]. Καμία από τις πελοποννησιακές ανασκαφές του Μπλέγκεν δεν μνημονεύθηκε από τον ελληνικό Τύπο της εποχής.

Το επίτευγμα του αμερικανού αρχαιολόγου στην Πύλο ήταν αποτέλεσμα της γόνιμης συνεργασίας του με τον Κωνσταντίνο Κουρουνιώτη (1872-1945), ο οποίος, ως

Έφορος της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, είχε ερευνήσει εντατικά την ευρύτερη περιοχή και ανασκάψει κάποιους από τους θολωτούς τάφους που αναφέρθηκαν παραπάνω κατά τη δεκαετία του 1910 και 1920[108]. Σημειωτέον, ότι καμία σχετική αναφορά στις ανασκαφές αυτές του Κουρουνιώτη δεν έγινε από καμία ελληνική εφημερίδα. Παρόλα αυτά, αξιοσημείωτη είναι μία σύντομη είδηση στην Ακρόπολη (25.03.1899) σχετικά με την εύρεση από χωρικούς κτιστών τάφων μεταξύ των χωριών Πετροχωρίου και Οσμαναγά, οι οποίοι περιείχαν

«διάφορα πηλίνα αγγεία ή και άλλα κειμήλια, αναμφιβόλως προϊστορικής εποχής, εις τα οποία (οι χωρικοί) δυστυχώς ουδεμίαν σημασίαν διδόντες κατέστρεφον χρησιμοποιούντες τους λαξευτούς λίθους ως οικοδομικήν ύλην»[109].

Πρόκειται για τον εντοπισμό ενός από τους σημαντικούς θολωτούς τάφους της Πύλου, που είκοσιέξι χρόνια αργότερα θα ανέσκαπτε ο Κουρουνιώτης.

Η ανασκαφή στον Άνω Εγκλιανό από τον Μπλέγκεν και τον Κουρουνιώτη ξεκίνησε την άνοιξη του 1939, αλλά η έρευνα διακόπηκε σύντομα εξαιτίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ξεκίνησε ξανά το 1952, από τον Μπλέγκεν και τα μέλη της αποστολής του Πανεπιστημίου του Σινσινάτι, για να αποκαλύψει, έως το 1969, σχεδόν ολόκληρο το ανακτορικό συγκρότημα. Παράλληλα, κατά το διάστημα 1952-1967, ο Σπυρίδων Μαρινάτος (1901-1974), υπό την αιγίδα της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, πραγματοποίησε ανασκαφές στην Πυλία και την Τριφυλία, προκειμένου να διερευνήσει την τοπογραφία της μυκηναϊκής Μεσσηνίας[110].

Οι Σουηδοί και η μυκηναϊκή Πελοπόννησος (Ασίνη, Μιδέα-Δενδρά, Μπερμπάτι)

Σημαντικό τμήμα της μυκηναϊκής Πελοποννήσου αποκαλύφθηκε από τη σουηδική αποστολή, η οποία έδρασε κατά τις δεκαετίες 1920 και 1930 υπό την διεύθυνση του Άξελ Πέρσσον (1888-1951)[111]. Οι ανασκαφές πραγματοποιήθηκαν στην τειχισμένη ακρόπολη της αργολικής Ασίνης, κοντά στο Τολό (1922-1930), στα Δενδρά όπου αποκαλύφθηκαν θολωτοί τάφοι (1926, δεκαετία 1930) και την γειτονική οχυρωμένη με κυκλώπεια τείχη ακρόπολη της Μιδέας (1937-1939), καθώς και το Μπερμπάτι (1935-1939, 1953 και 1959), ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα παραγωγής εικονιστικής κεραμικής. Οι ανασκαφές στη νεκρόπολη των Δενδρών συνεχίστηκαν κατά τη δεκαετία του 1960, ενώ αυτές στο μυκηναϊκό κέντρο της Μιδέας συνεχίζονται από το Σουηδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο με τη συμμετοχή της ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας από το 1983 μέχρι σήμερα[112]. Επιπλέον, οι ανασκαφές στην Ασίνη επαναλήφθηκαν σε μεγάλη κλίμακα κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980, ενώ επί μέρους έρευνες πραγματοποιήθηκαν το 1985 και 1990[113]. Τέλος, οι έρευνες στο Μπερμπάτι και την ευρύτερη περιοχή του συνεχίζονται έως τις ημέρες μας[114]. Παρόλο που τα αποτελέσματα των σουηδικών ανασκαφών υπήρξαν σημαντικά, όπως άλλωστε προκύπτει από τις πολυάριθμα επιστημονικά άρθρα, μονογραφίες, συνέδρια κλπ, που έχουν προκύψει από αυτήν την δραστηριότητα[115], τίποτα δεν γράφτηκε στον ελληνικό Τύπο σχετικά με αυτήν.

Επίλογος

Η διαδικασία της αποκάλυψης της μυκηναϊκής Πελοποννήσου ξεκίνησε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1870, με την δραστηριότητα του Ερρίκου Σλήμαν στις Μυκήνες. Έως τα τέλη του 19ου αιώνα, δηλαδή αφού η ανασκαφική έρευνα στις

Μυκήνες και την Τίρυνθα είχε προχωρήσει σημαντικά, το μυκηναϊκό παρελθόν της Πελοποννήσου ήταν στοιχειοθετημένο με αρκετή λεπτομέρεια και πέραν πάσης αμφιβολίας. Οι ανακαλύψεις που προέκυψαν κατά τις τρεις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα εμπλούτισαν την υπάρχουσα εικόνα προσθέτοντας σημαντικές πληροφορίες, διαφωτίζοντας πολυάριθμα επιστημονικά ζητήματα και θέτοντας τις βάσεις για περαιτέρω έρευνα. Όπως ήταν αναμενόμενο, το ενδιαφέρον του κοινού και, συνακόλουθα, οι αναφορές στον ελληνικό Τύπο συγκεντρώθηκαν στις δύο πρώτες δεκαετίες των ερευνών, με έμφαση στα χρόνια κατά τα οποία έδρασε ο Σλήμαν. Μετά την αναχώρηση του γερμανού ανασκαφέα από την Πελοπόννησο, ο Τύπος συνέχισε να παρακολουθεί τις ανασκαφικές εξελίξεις στις Μυκήνες και την Τίρυνθα, αλλά όχι τόσο εντατικά. Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα ελάχιστες υπήρξαν οι σχετικές ειδήσεις που εμφανίστηκαν στις σελίδες των ελληνικών εφημερίδων.

Η κατάσταση αυτή έχει να κάνει από την μία με την άκρως ενδιαφέρουσα προσωπικότητα του Σλήμαν, ο οποίος, ως δεσπόζουσα μορφή σε αυτήν την υπόθεση, προσείλκυε τον ελληνικό Τύπο τόσο συνειδητά, όσο και ασυνείδητα· από την άλλη, ο μαγικός κόσμος του ομηρικών ηρώων, που είχε ζωντανέψει μπροστά στα έκθαμβα μάτια των μελών του ευρέως κοινού, πέρασε σταδιακά και μοιραία στην επικράτεια του σημαντικού μεν, όχι όμως τόσο συναρπαστικού και κάπως «στεγνού» κόσμου των επιστημόνων. Οι λεπτομέρειες σχετικά με την επεξεργασία και ερμηνεία του ανασκαμμένου υλικού και την χρονολόγηση των επιμέρους φάσεων, ήταν στα χέρια των αρχαιολόγων, τα πορίσματα των οποίων το κοινό μπορούσε να περιμένει υπομονετικά, καθώς άλλα, πολύ μεγαλύτερα ζητήματα, όπως ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος και η Μικρασιατική Καταστροφή, απασχολούσαν τα μέλη του.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι ταχύτατες επιστημονικές εξελίξεις σε επίπεδο θεωρίας και μεθοδολογίας, επέφεραν σημαντική διαφοροποίηση στον τρόπο μετάδοσης της αρχαιολογικής γνώσης. Ο παράγοντας αυτός, σε συνδυασμό με τις δραστικές κοινωνικές και οικονομικο-πολιτικές αλλαγές που συντελέστηκαν στην ελληνική κοινωνία των μεταπολεμικών χρόνων, είχαν ως αποτέλεσμα έναν τελείως διαφορετικό χειρισμό των αρχαιολογικών γεγονότων και ειδήσεων από τον Τύπο. Για τους λόγους αυτούς η παρούσα μελέτη εστίασε στις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, για τις οποίες υπάρχει διαθέσιμο πλουσιότερο υλικό, το οποίο, πέρα από τις πληροφορίες σχετικά με τις μυκηναϊκές ανασκαφές στην Πελοπόννησο, μας δίνει και δεδομένα για τις πρώτες ανησυχίες και προσπάθειες των σύγχρονων Ελλήνων και του κρατικού τους μηχανισμού για την προστασία των αρχαιοτήτων και την ανάδειξη της πολιτισμικής τους κληρονομιάς.

Δρ. Αναστασία Λερίου
 Μεταδιδακτορικός ερευνητής, Τομέας
 Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας & Αρχαιολογίας
 Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- [1] Για μία διαχρονική θεώρηση των επιστημονικών τάσεων σχετικά με την μελέτη του μυκηναϊκού πολιτισμού βλ. Mylonas 1966, Chadwick 1976, Wardle & Wardle 1997, Βασιλικού 1995, Castleden 2005 και Schofield 2007.
- [2] Fitton 1996, 72-73, Schofield 2007, 16-19 και Βασιλικού 2011, 80-84.
- [3] Fitton 1996, 31-42, Castleden 2005, 1-2 και Schofield 2007, 11-14.
- [4] McDonald 1967α, 3-5 και Dowden 1992, 23-24.
- [5] McDonald 1967α, 4, Fitton 1996, 41-42 και Gere 2006, 7.
- [6] Για τη ζωή, το έργο και την προσωπικότητα του Σλήμαν βλ. Κορρές 1974, Crepon 1990, Bölke 1996, Runnels 2012 και Κορρές 2012.
- [7] Fitton 1996, 48-51 και Gere 2006, 67-89.
- [8] Schliemann 1869, Schliemann 1892, 26-36 και Demakopoulou 1990, 89.
- [9] Schliemann 1896, 151-152, Schliemann 1880, 184-210, Zengel 1990, 56, Fitton 1996, 51-52 και Korfmann 2012, 5.
- [10] Schliemann 1874α, Schliemann 1874β, Schliemann 1880, Schliemann 1892, 37-49, McDonald 1967α, 17-26 και Zengel 1990, 56-65.
- [11] Antonova, Tolstikov & Treister 1996, 12, 28-94, Βασιλικού 2011, 31-36 και Aslan & Sönmez 2012. Βλ. και Μέριμνα, α.φ. 1246 (08.01.1874), 4.
- [12] Αυγή, α.φ. 3211 (10.08.1872), 3, Μέριμνα, α.φ. 1146 (22.12.1872), 4, Αυγή, α.φ. 3417 (11.06.1873), 3, Αιών, α.φ. 2920 (11.06.1873), 4, Αυγή, α.φ. 3493 (29.09.1873), 2, Εφημερίς, α.φ. 166 (15.03.1874), 6-7, Παλιγγενεσία, α.φ. 2936 (17.06.1874), 4 και Παλιγγενεσία, α.φ. 3120 (27.01.1875), 3.
- [13] Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 124 (23.10.1871), 3-4, Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 131 (16.11.1871), 3-4, Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 134 (27.11.1871), 4, Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 136 (04.12.1871), 3-4, Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 138 (11.12.1871), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 173 (26.04.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 175 (03.05.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 177 (10.05.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 182 (27.05.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 189 (21.06.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 193 (04.07.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 197 (18.07.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 203 (08.08.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 205 (17.08.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 217 (27.09.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 241 (20.12.1872), Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 286 (15.06.1873) και Εφημερίς των Συζητήσεων, α.φ. 287 (19.06.1873). Ο μεταφραστής των επιστολών δεν είναι γνωστός. Οι επιστολές-αναφορές του Σλήμαν από το Χισαράλις έχουν αναδημοσιευτεί συγκεντρωμένες στο Σλήμαν 2000.
- [14] Schliemann 1880, Schliemann 1884, Schliemann 1892, 62-77, McDonald 1967α, 26-46 και Zengel 1990, 66-71. Επίσης, βλ. Εφημερίς, α.φ. 285 (12.10.1878), 1, Παλιγγενεσία, α.φ. 5184 (17.10.1881), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 5375 (29.05.1882), 3, Εφημερίς, α.φ. 292 (19.10.1889), 3 και Εφημερίς, α.φ. 320 (16.11.1889), 2.
- [15] Παλιγγενεσία, α.φ. 2908 (30.03.1874), 3, Μέριμνα, 1268 (09.04.1874), 3, Εφημερίς, α.φ. 192 (10.04.1874), 2, Εφημερίς, α.φ. 219 (07.05.1874), 4-5, Εφημερίς, α.φ. 221 (09.05.1874), 3, Εφημερίς, α.φ. 222 (10.05.1874), Παλιγγενεσία, α.φ. 2973 (11.05.1874), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 2946 (24.05.1874), 3, Αυγή, α.φ. 3650 (27.05.1874), 1-2 και Μέριμνα, α.φ. 1281 (28.05.1874), 2.
- [16] Αιών, α.φ. 2920 (11.06.1873), 4, Αιών, α.φ. 2921 (14.06.1873), 4, Μέριμνα, α.φ. 1231 (28.05.1874), Εφημερίς, α.φ. 258 (15.09.1877), 2-3, Εφημερίς, α.φ. 335 (01.12.1877), 2, Αλήθεια, α.φ. 3720 (24.12.1880), 3, Αιών, α.φ. 3431 (07.01.1881) 4, Στοά, α.φ. 2550: 8 (08.01.1881), Νέα Εφημερίς, α.φ. 292 (19.10.1885) 3, Νέα Εφημερίς, α.φ. 67 (08.03.1886), 3, Νέα Εφημερίς, α.φ. 202 (21.07.1890), 4, Νέα Εφημερίς, α.φ. 223 (11.08.1891), 4, Εστία, α.φ. 54 (30.04.1894), 2, Εφημερίς των συζητήσεων, α.φ. 155 (30.04.1894), 2, Εφημερίς, α.φ. 147 (27.05.1891), 2, Εφημερίς, α.φ. 120 (30.04.1894), 3.

- [17] *Εφημερίς*, α.φ. 29 (29.01.1880), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4951 (16.01.1881), 3 και *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 201 (20.07.1891), 4.
- [18] *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 28 (28.12.1877), 4, *Το Αστν*, α.φ. 961 (30.07.1893), 1-2, *Εφημερίς*, α.φ. 192 (11.07.1894), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 194 (13.07.1894), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 195 (14.07.1894), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 197 (16.07.1894), 1-2, *Εφημερίς*, α.φ. 199 (18.07.1894), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 201 (20.07.1894), 3, *Εστία*, α.φ. 257 (19.11.1894), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1436 (20.11.1894), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1613 (19.05.1895), 1, *Το Αστν*, α.φ. 2523 (23.11.1897), 3, *Το Αστν*, α.φ. 2564 (05.01.1898), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 13 (14.01.1898), 3.
- [19] *Αυγή*, α.φ. 3421 (16.06.1873), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 95 (03.01.1874), 3, *Μέριμνα*, α.φ. 1246 (08.01.1874), 4, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 420 (09.10.1874) και στο Σλήμαν 2000, 367-378, *Αιών*, α.φ. 3092 (01.01.1875), 1-2, *Αιών*, α.φ. 3286 (31.07.1880), 4, *Αιών*, α.φ. 4863 (01.01.1887), 4 και *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 230 (18.08.1890), 5.
- [20] *Αυγή*, α.φ. 4393 (29.09.1873), 2.
- [21] *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 183 (31.05.1872) και *Μέριμνα*, α.φ. 1431 (03.09.1876), 3-4.
- [22] *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 81 (24.05.1872) και στο Σλήμαν 2000, 341-349, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 186 (10.06.1872) και στο Σλήμαν 2000, 357-366, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 429 (09.11.1874) και στο Σλήμαν 2000, 379-406, *Εφημερίς*, α.φ. 259 (16.09.1875), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 15 (15.01.1879), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 179 (24.05.1894), 3, και *Αιών*, α.φ. 4118 (22.03.1883), 3-4.
- [23] *Εφημερίς*, α.φ. 74 (15.03.1891), 2.
- [24] *Αλήθεια*, α.φ. 3281 (19.02.1879), 3 και *Αλήθεια*, α.φ. 3234 (29.11.1878), 3.
- [25] *Εφημερίς*, α.φ. 33 (02.11.1873), 3, *Αυγή*, α.φ. 3622 (13.04.1874), 2-3, *Αυγή*, α.φ. 3737 (25.09.1874), 1-3 και *Αλήθεια*, α.φ. 3234 (29.11.1878), 3.
- [26] *Αιών*, α.φ. 3092 (01.01.1875), 1-2.
- [27] *Εφημερίς*, α.φ. 365 (30.09.1874), 13, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 440 (18.12.1874) και *Αυγή*, α.φ. 3796 (20.12.1874), 3.
- [28] Dörpfeld 1902.
- [29] *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 55 (24.02.1893), 3, *Το Αστν*, α.φ. 810 (27.02.1893), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 107 (17.04.1893), 2, *Το Αστν*, α.φ. 870 (30.04.1893), 3, *Το Αστν*, α.φ. 939 (08.07.1893), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1015 (22.09.1893), 1, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 3 (26.11.1893), 2, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 133 (07.04.1894), 2, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 204 (18.06.1894), 3, *Εστία*, α.φ. 103 (18.06.1894), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 170 (19.06.1894), 2, *Εστία*, α.φ. 111 (26.06.1894), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 216 (30.06.1894), 3, *Εστία*, α.φ. 121 (06.07.1894), 2, *Εστία*, α.φ. 123 (08.07.1894), 1-2, *Εφημερίς*, α.φ. 189 (08.07.1894), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1376 (21.09.1894), 2, *Το Αστν*, α.φ. 3320 (08.02.1900), 3, *Το Αστν*, α.φ. 4055 (23.02.1902), 1 και *Το Αστν*, α.φ. 4232 (23.08.1902), 3.
- [30] Blegen 1961.
- [31] <http://www.uni-tuebingen.de/troia/eng/index.html>.
- [32] «Father of Mycenaean archaeology» (Ventris & Chadwick 1956, v).
- [33] «Discoverer of the Aegean Bronze Age» (Winjngaarden 2012, 131).
- [34] Για το σύγγραμμα του Γκάρντνερ βλ. *Εφημερίς*, α.φ. 331 (26.11.1892), 2.
- [35] Etienne & Etienne 1992, 102-104 και Σταυρίδη-Πατρικίου 2003.
- [36] *Το Αστν*, α.φ. 802 (19/20.02.1893), 3-4 και *Το Αστν*, α.φ. 788 (04/05.02.1893), 2-3.
- [37] *Το Αστν*, α.φ. 2520 (20.11.1897), 2.
- [38] Fitton 1996, 25-26 και Schofield 2007, 12.
- [39] Gere 2006, 48-58 και Schofield 2007, 12-13.
- [40] Watkin 1974, 13.
- [41] Thiersch 1879. Βλ. και Κόικου 2009, 58.
- [42] *Εφημερίς*, α.φ. 211 (30.07.1886), 3.
- [43] Πετράκος 1987, 28 και Demakopoulou 1990, 88.

- [44] Αθηνά, α.φ. 2159 (15.09.1854), 1-2.
- [45] Βασιλικού 2011, 38.
- [46] Παλιγγενεσία, α.φ. 2906 (27.03.1874), 1-2. Επίσης, βλ. Παλιγγενεσία, α.φ. 2908 (30.03.1874), 2 και Αυγή, α.φ. 3622 (13.04.1874), 2-3.
- [47] Μέριμνα, α.φ. 1193 (19.06.1873), 4 και Βασιλικού 2011, 26-30.
- [48] Schliemann 1869, 88-99, Schliemann 1878, McDonald 1967β, 46-70, Κορρές 1974, 18-23, Demakopoulou 1990, 88-101, Fitton 1996, 71-95, Gere 2006, 71-80 και Βασιλικού 2011, 77-139.
- [49] Ωρα, α.φ. 278 (12.07.1876), 2, Εφημερίς, α.φ. 201 (19.07.1876), 2 και Ωρα, α.φ. 296 (30.07.1876), 3.
- [50] Demakopoulou 1990, 88-89, και Βασιλικού 2011, 38-48.
- [51] Παλιγγενεσία, α.φ. 2908 (30.03.1876), 2, Παλιγγενεσία, α.φ. 3558 (29.07.1876), 3-4, Αυγή, α.φ. 4214 (16.08.1876), 3, Αλήθεια, α.φ. 2697 (17.08.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 230 (17.08.1876), 2, Μέριμνα, α.φ. 1427 (20.08.1876), 4, Παλιγγενεσία, α.φ. 3582 (26.08.1876), 2, Εφημερίς, α.φ. 240 (27.08.1876), 2, Αυγή, α.φ. 4223 (28.08.1876), 4, Παλιγγενεσία, α.φ. 3586 (31.08.1876), 2-3, Στοά, α.φ. 208 (01.09.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 245 (02.09.1876), 2, Αυγή, α.φ. 4270 (02.11.1876), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 3645 (08.11.1876), 4, Αλήθεια, α.φ. 2757-58 (09.11.1876), 8, Αλήθεια, α.φ. 2761 (13.11.1876), 4, Μέριμνα, α.φ. 1452 (16.11.1876), 3, Εφημερίς α.φ. 321 (16.11.1876), 1, Παλιγγενεσία, α.φ. 3653 (17.11.1876), 2, Αλήθεια, α.φ. 2767 (22.11.1876), 4, Αυγή, α.φ. 4283 (22.11.1876), 3, Στοά, α.φ. 292 (24.11.1876), 1-2, Παλιγγενεσία, α.φ. 3658 (23.11.1876), 4, Παλιγγενεσία, α.φ. 3659 (24.11.1876), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 3660 (25.11.1876), 1-2, Αυγή, α.φ. 4285 (26.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 345 (10.12.1876), 6-7, Εφημερίς, α.φ. 14 (14.01.1877), 3, Παλιγγενεσία, α.φ. 3709 (24.01.1877), 2, Παλιγγενεσία, α.φ. 3719 (04.02.1877), 3, Εφημερίς, α.φ. 35 (04.02.1877), 2 και Παλιγγενεσία, α.φ. 3922 (28.09.1877), 3.
- [52] Αυγή, α.φ. 4270 (02.11.1876), 3, Αλήθεια, α.φ. 2752, (02.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 307 (02.11.1876), 1, Παλιγγενεσία, α.φ. 3640 (02.11.1876), 3, Μέριμνα, α.φ. 1448 (02.11.1876), 3, Ωρα, α.φ. 410 (02.11.1876), 2, Ωρα, α.φ. 411 (03.11.1876), 3, Αυγή, α.φ. 4277 (13.11.1876), 3, Στοά, α.φ. 281 (13.11.1876), 1, Εφημερίς, α.φ. 318 (13.11.1876), 1, Στοά, α.φ. 282 (14.11.1876), 2, Εφημερίς, α.φ. 319 (14.11.1876), 1, Αλήθεια, α.φ. 2762 (15.11.1876), 2, Αυγή, α.φ. 4278 (15.11.1876), 3, Μέριμνα, α.φ. 1452 (16.11.1876), 3, Αλήθεια, α.φ. 2764 (18.11.1876), 4, Αυγή, α.φ. 4280 (18.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 323 (18.11.1876), 1, Μέριμνα, α.φ. 1453 (19.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 324 (19.11.1876), 1, Εφημερίς, α.φ. 326 (21.11.1876), 1, Ωρα, α.φ. 12 (21.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 328 (23.11.1876), 1 και Ωρα, α.φ. 16 (25.11.1876), 1-2. Για τα τηλεγραφήματα του Σλήμαν βλ. Κορρές 1974, 16-17, 56-59, Calder & Traill 1986, 229-237, Demakopoulou 1990, 91 και Σωφρονίδου 2002, 433-434. Επιπλέον, κάποια από τα τηλεγραφήματά αυτά ο Σλήμαν τα απέστειλε και σε ξένες εφημερίδες (Σωφρονίδου 2002, σελ. 434, σημ. 322).
- [53] Αλήθεια, α.φ. 2767 (22.11.1876), 1, Μέριμνα, α.φ. 1453 (19.11.1876), 4, Εφημερίς, α.φ. 325 (20.11.1876), 2, και Αυγή, α.φ. 4282 (20.11.1876), 3. Βλ. και Κορρές 1974, 17.
- [54] Εφημερίς, α.φ. 253 (09.09.1876), 3-6, Εφημερίς, α.φ. 312 (07.11.1876), 3-4, Εφημερίς, α.φ. 313 (08.11.1876), 3, Εφημερίς, α.φ. 321 (16.11.1876), 3-4, Εφημερίς, α.φ. 326 (21.11.1876), 4, Εφημερίς, α.φ. 334 (29.11.1876), 3 και Εφημερίς, α.φ. 345 (10.12.1876), 6-7, Κορρές 1974, 56-59 και Σωφρονίδου 2002, 434-435.
- [55] Στοά, α.φ. 325 (27.12.1876), 2-3, Εφημερίς, α.φ. 27 (27.01.1877), 2, Εφημερίς, α.φ. 35 (04.02.1877), 2, Εφημερίς, α.φ. 44 (13.02.1877), 2, Ωρα, α.φ. 149 (07.04.1877), 1, Παλιγγενεσία, α.φ. 3778 (15.04.1877), 3, Ωρα, α.φ. 158 (16.04.1877), 4, Εφημερίς, α.φ. 112 (22.04.1877), 2, Ωρα, α.φ. 186 (14.05.1877), 6-7, Ωρα, α.φ. 187 (15.05.1877), 3-4, Ωρα, α.φ. 188 (16.05.1877), 3-4, Ωρα, α.φ. 191 (19.05.1877), 6-8, Παλιγγενεσία, α.φ. 3815 (27.05.1877), 3, Εφημερίς, α.φ. 165 (14.06.1877), 5, Εφημερίς, α.φ. 340 (06.12.1877), 2-3, Εφημερίς, α.φ. 359 (25.12.1877), 2 και Εφημερίς, α.φ. 195 (14.07.1878), 3.
- [56] Παλιγγενεσία, α.φ. 3574 (17.08.1876), 2, Στοά, α.φ. 194 (18.08.1876), 2-3, Μέριμνα, α.φ. 1427 (20.08.1876), 4. Πρόκειται για αναδημοσιεύσεις άρθρου της εφημερίδας Αργολίς, η οποία εκδιδόταν στο Ναύπλιο. Επίσης βλ. Αυγή, α.φ. 4214 (16.08.1876), 3 και Εφημερίς, α.φ. 230 (17.08.1876), 2.
- [57] Παλιγγενεσία, α.φ. 3653 (17.11.1876), 2.
- [58] Παλιγγενεσία, α.φ. 3653 (17.11.1876), 2.

- [59] *Εφημερίς*, α.φ. 201 (19.07.1876), 2. Βλ. επίσης Πετράκος 1987, 48-49, Petrakos 1990, Demakopoulou 1990, 89 και Βασιλικού 2011, 166-186.
- [60] *Μέριμνα*, α.φ. 1427 (20.08.1876), 4.
- [61] *Εφημερίς*, α.φ. 321 (16.11.1876), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 09 (09.01.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 16 (16.01.1877), 2 και *Εφημερίς*, α.φ. 19 (19.01.1877), 2. Βλ. και Demakopoulou 1990, 101.
- [62] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3700 (13.01.1877), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3703 (17.01.1877), 4, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3707 (21.01.1877), 3, *Μέριμνα*, α.φ. 1468 (21.01.1877), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3922 (28.09.1877), 3, *Αλήθεια*, α.φ. 3010 (22.11.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 326 (22.11.1877), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 327 (23.11.1877), 1-2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3971 (24.11.1877), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 227 (04.10.1878), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4001 (29.12.1877), 3, *Αλήθεια*, α.φ. 3036 (30.12.1877), 2, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 35 (04.01.1878), 4, *Αλήθεια*, α.φ. 3039 (05.01.1878), 3, *Αλήθεια*, α.φ. 3054 (30.01.1878), 2-3 *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 53 (22.01.1878), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 59 (28.01.1878), 2 και *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4752 (27.05.1880), 1. Επίσης, βλ. Demakopoulou 1990, 91 και Σωφρονίδου 2002, 450-451.
- [63] *Εφημερίς*, α.φ. 112 (22.04.1877), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4415 (28.04.1879), 3 και *Εφημερίς*, α.φ. 119 (29.04.1879), 3.
- [64] Σχετικά με τη σύγκρουση μεταξύ Σλήμαν και Σταματάκη, καθώς ο δεύτερος διαφωνούσε με τις ιδιότυπες ανασκαφικές μεθόδους και την αυταρχική συμπεριφορά του πρώτου, βλ. Πετράκος 1987, 48-49, Petrakos 1990, 106-108, Demakopoulou 1990, 91, Gere 2006, 71-72 και Traill 2012.
- [65] Demakopoulou 1990, 102 και Gere 2006, 96-97.
- [66] Τσουντας 1893, Πετράκος 1987, 71, 91 και Fitton 1996, 105-106.
- [67] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 6705 (03.09.1886), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 246 (03.09.1886), 2, *Ακρόπολις*, α.φ. 1539 (03.09.1886), 3, *Αιών*, α.φ. 5091 (28.09.1887), 3, *Ακρόπολις*, α.φ. 1934 (03.10.1887), 2, *Ακρόπολις*, α.φ. 2281 (15.09.1888), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 268 (25.09.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 259 (15.09.1892), 2, *Αιών*, α.φ. 5091 (28.09.1887), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 271 (28.09.1887), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 227 (04.10.1887), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 17 (17.01.1889), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 18 (18.01.1889), 2, *Πρωία*, α.φ. 4159 (16.09.1892), 2-3, *Το Αστν*, α.φ. 781 (28.01.1893), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 285 (12.10.1893), 2, *Εστία*, α.φ. 80 (26.05.1894), 1, *Το Αστν*, α.φ. 1617 (23.05.1895), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1652 (27.06.1895), 1, *Εστία*, α.φ. 146 (26.07.1895), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1693 (07.08.1895), 2, *Εστία*, α.φ. 43 (13.4.1896), 3, *Το Αστν*, α.φ. 1939 (13.04.1896), 1, *Το Αστν*, α.φ. 2015 (29.06.1896), 2, *Το Αστν*, α.φ. 2087 (11.09.1896), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 240 (30.08.1900), 1 και *Το Αστν*, α.φ. 4505 (28.05.1903), 2.
- [68] Τσουντας 1893. Βλ. και *Εφημερίς*, α.φ. 190 (09.07.1893), 3, όπου ανακοινώνεται η έκδοση της δημοσίευσης του Τσουντα.
- [69] *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 146 (21.04.1894), 3.
- [70] McDonald 1967β, 83-84, Fitton 1996, 104-106 και Gere 2006, 96-109.
- [71] Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν ο γάλλος συγγραφέας Ανατόλ Φραντς [1844-1924, *Εφημερίς*, α.φ. 265 (24.09.1898), 2, *Το Αστν*, α.φ. 2083 (27.04.1907), 2], ο γερμανός αρχαιολόγος Ερνστ Κούρτιους [1814-1896, *Εφημερίς*, α.φ. 335 (10.11.1876), 1, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3664 (30.11.1876), 3], ο Γάλλος ιστορικός Ανρί Μαρτέν [1810-1883, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 99 (11.04.1883), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 102 (12.04.1883), 3] και ο ιταλός ποιητής Γκαμπριέλε Ντ' Ανούντσιο (1863-1938), ο οποίος συνέθεσε τραγωδία με τίτλο *La città morta* (1899) εμπνευσμένη από τις Μυκήνες [*Το Αστν*, α.φ. 1876 (09.02. 1896), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 131 (10.05.1896), 2, *Το Αστν*, α.φ. 5517 (19.07.1905), 1].
- [72] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3627 (18.10.1876), 3, *Μέριμνα*, α.φ. 1452 (16.11.1876), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 321 (16.11.1876), 3-4, *Εφημερίς*, α.φ. 328 (23.11.1876), 3, *Σποά*, α.φ. 292 (24.11.1876), 1-2, *Ωρα*, α.φ. 23 (02.12. 1876), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 338 (03.12.1876), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 347 (12.12.1876), 2-3, *Εφημερίς*, α.φ. 349 (14.12.1876), 1, *Αλήθεια*, α.φ. 2782 (14.12.1876), 3, *Καρτερία*, α.φ. 6 (06.06.1877), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 159 (08.06.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 129 (09.05.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 116 (24.04.1878), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 116 (26.04.1878), 1, *Αλήθεια*, α.φ. 3575-3576 (09.02.1880), 3, *Αιών*, α.φ. 3809 (23.03.1882), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 90 (30.03.1880), 1, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 4705 (01.04.1880), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 177 (25.06.1880), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 5166 (21.09.1881), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 63 (06.02.1882), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 5557 (29.

- 12.1882), 2, *Καρτερία*, α.φ. 12 (13.04.1883), 4, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 75 (18.03.1883), 1, *Εφημερίς*, α.φ. 103 (13.04.1883), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 149 (02.06.1883), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 226 (14.08.1883), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 227 (15.08.1883), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 228 (20.08.1883), 1-2, *Εφημερίς*, α.φ. 243 (31.08.1883), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 259 (16.09.1883), 2, *Αιών*, α.φ. 4451 (18.04.1884), 4, *Αιών*, α.φ. 4483 (25.05.1884), 4, *Αιών*, α.φ. 4509 (25.06.1884), 7, *Στοά*, α.φ. 177 (02.07.1884), 2, *Ακρόπολις*, α.φ. 1388 (28.03.1886), 3, *Αιών*, α.φ. 4813 (03.11.1886), 4, *Ωρα*, α.φ. 362 (07.11.1886), 2, *Αιών*, α.φ. 4818 (08.11.1886), 4, *Αιών*, α.φ. 4822 (13.11.1886), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 62 (03.03.1887), 3, *Αιών*, α.φ. 4925 (16.03.1887), 4, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 149 (29.05.1887), 2, *Αιών*, α.φ. 5093 (30.09.1887), 4, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 274 (01.10.1887), 2, *Αιών*, α.φ. 5173 (07.01.1888), 4, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 115 (25.04.1889), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 177 (25.06.1889), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 225 (12.09.1889), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 295 (22.10.1889), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 295 (22.10.1889), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 304 (31.10.1889), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 306 (02.11.1889), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 45 (14.02.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 48 (17.02.1890), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 50 (19.02.1890), 5, *Εφημερίς*, α.φ. 51 (20.02.1890), 1, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 103 (13.04.1890), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 106 (16.04.1890), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 106 (17.04.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 108 (19.04.1890), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 115 (25.04.1890), 5, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 134 (14.05.1890), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 204 (23.07.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 255 (12.09.1889), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 302 (29.10.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 280 (07.10.1890), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 302 (29.10.1890), 1, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 363 (29.12.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 273 (30.09.1893), 2, *Το Αστν*, α.φ. 1537 (03.03.1895), 2, *Εστία*, α.φ. 30 (30.03.1895), 3, *Το Αστν*, α.φ. 2182 (15.12.1896), 1, *Το Αστν*, α.φ. 2106 (30.09.1896), 2, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 9998 (30.09.1896), 2, *Το Αστν*, α.φ. 2721 (13.06.1898), 3, *Το Αστν*, α.φ. 3555 (02.10.1900), 1, *Το Αστν*, α.φ. 3724 (23.03.1901), 2, *Το Αστν*, α.φ. 3744 (14.04.1901), 2, *Νέον Αστν*, α.φ. 280, (17.09.1902), 2 και *Το Αστν*, α.φ. 5411 (03.04.1905), 4. Βλ. και Σωφρονίδου 2002, 443-446.
- [73] *Εφημερίς*, α.φ. 70 (11.03.1890), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 85 (26.03.1890), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 70 (11.03.1891), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 132 (06.04.1894), 2, *Εστία*, α.φ. 43 (18.04.1894), 3, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 146 (21.04.1894), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 116 (26.04.1894), 1, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 190 (04.06.1894), 4, *Εστία*, α.φ. 32 (06.04.1894), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 89 (29.03.1896), 3, *Το Αστν*, α.φ. 1950 (24.04.1896), 3, *Το Αστν*, α.φ. 2677 (30.04.1898), 3, *Το Αστν*, α.φ. 2697 (20.05.1898), 3, *Το Αστν*, α.φ. 3584 (31.10.1900), 2, *Εστία*, α.φ. 14 (14.03.1901), 4, *Το Αστν*, α.φ. 3716 (15.03.1901), 2, *Εστία*, α.φ. 16 (16.03.1901), 1, *Το Αστν*, α.φ. 3718 (17.03.1901), 3, *Το Αστν*, α.φ. 3721 (20.03.1901), 2, *Το Αστν*, α.φ. 4130 (12.05.1902), 4, *Νέον Αστν*, α.φ. 152 (12.05.1902), 4, *Ακρόπολις*, α.φ. 7708 (17.08.1903), 2, *Εστία*, α.φ. 4005 (31.03.1905), 2, *Νέον Αστν*, α.φ. 1193 (01.04.1905), 3 και *Εστία*, α.φ. 4218 (01.11.1905), 1.
- [74] Συχνά από τους καθηγητές Νικόλαο Πολίτη (1852-1921) και Σπυρίδωνα Λάμπρο [*Το Αστν*, α.φ. 3721 (20.03.1901), 2, *Εστία*, α.φ. 32 (06.04.1894), 2 και *Εφημερίς*, α.φ. 109 (19.04.1894), 1].
- [75] *Εφημερίς*, α.φ. 109 (20.04.1890), 3.
- [76] *Εφημερίς*, α.φ. 343 (08.12.1876), 2, *Αυγή*, α.φ. 4294 (11.12.1876), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 358 (23.12.1876), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 21 (21.01.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 36 (05.02.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 85 (16.03.1877), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 95 (05.04.1877), 2. Βλ. Σωφρονίδου 2002, 437-440 και Βασιλικού 2011, 162-163.
- [77] *Εφημερίς*, α.φ. 71 (12.03.1877), 2. Βλ. και *Εφημερίς*, α.φ. 112 (22.04.1877), 2.
- [78] *Μέριμνα*, α.φ. 1464 (01.01.1877), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 34 (03.02.1877), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 34 (03.03.1877), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3718 (03.02.1877), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3737 (25.02.1877), 3, *Μέριμνα*, α.φ. 1537 (30.09.1877), 4, *Εθνικόν Πνεύμα*, α.φ. 832 (20.10.1877), 1 και *Εφημερίς*, α.φ. 162 (11.06.1878), 2. Βλ. Πετράκος 1987, 54, Κόικου 2009, 187-188 και Βασιλικού 2011, 165.
- [79] *Μέριμνα*, α.φ. 1464 (01.01.1877), 4, *Αλήθεια*, α.φ. 2915 (01.07.1877), 4, *Μέριμνα*, α.φ. 1537 (30.09.1877), 4, *Εφημερίς*, α.φ. 257 (14.09.1878), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 277 (04.10.1878), 2 και *Το Αστν*, α.φ. 2888 (27.11.1898), 2. Βλ. Σωφρονίδου 2002, 441-443 και Κόικου 2009.
- [80] McDonald 1967β, 247-280, Demakopoulou 1990, 102, Fitton 1996, 150-155, 182-183 και Gere 2006, 109-115. Επίσης, βλ. <http://www.archetai.gr/site/content.php?artid=13>.
- [81] Dodwell 1819, τ. 2, 248-252, Pouqueville 1827, τ. 5, 214-217 και Leake 1830, 350-356.
- [82] *Εφημερίς*, α.φ. 211 (30.07.1886), 3 και Κόικου 2009, 58.
- [83] Schliemann 1868, 106-108.

- [84] *Ωρα*, α.φ. 296 (30.07.1876), 3 και *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3558 (29.07.1876), 3-4. Βλ. επίσης Demakopoulou 1990, 88 και Killian 1990, 124.
- [85] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 5905 (09.02.1884), 3, *Αιών*, α.φ. 4432 (26.03.1884), 4, *Αιών*, α.φ. 4495 (08.06.1884), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 59 (28.02.1885), 2, *Ακρόπολις*, α.φ. 726 (24.03.1884), 1-2, *Στοά*, α.φ. 80 (25.03.1884), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 86, (26.03.1884), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 5945 (27.03.1884), 2, *Στοά*, α.φ. 87 (01.04.1884), 3, *Παλιγγενεσία*, α.φ. 5994 (24.05.1884), 2, *Στοά*, α.φ. 155 (10.06.1884), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 62 (12.06.1885), 4-5 και *Ωρα*, α.φ. 217 (13.06.1885), 2. Επίσης, βλ. Schliemann 1886, Schliemann 1892, 78-86, Killian 1990, και Κορρές 1974, 31, 84-86.
- [86] *Στοά*, α.φ. 80 (25.03.1884), 3.
- [87] *Στοά*, α.φ. 68 (13.03.1884), 1-2.
- [88] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 5935 (15.03.1884), 2.
- [89] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 6142 (13.11.1884), 3-4.
- [90] *Ακρόπολις*, α.φ. 736 (05.04.1884), 2 και *Παλιγγενεσία*, α.φ. 6415 (06.09.1885), 2.
- [91] *Στοά*, α.φ. 238 (09.09.1884), 1 και *Εφημερίς*, α.φ. 254 (10.09.1884), 2.
- [92] *Στοά*, α.φ. 238 (09.09.1884), 1.
- [93] *Εφημερίς*, α.φ. 108 (19.04.1890), 3, *Εστία*, α.φ. 45 (20.04.1894), 3, *Εφημερίς*, α.φ. 110 (20.04.1894), 2, *Εφημερίς των Συζητήσεων*, α.φ. 147 (22.04.1894), 3, *Το Αστν*, α.φ. 2677 (30.04.1898), 3, *Το Αστν*, α.φ. 2679 (20.05.1898), 3, *Νέον Αστν*, α.φ. 73 (20.02.1902), 1, *Εστία*, α.φ. 31 (31.03.1903), 3, *Εστία*, α.φ. 38 (08.04.1903), 4, *Εστία*, α.φ. 65 (05.05.1903), 1, *Το Αστν*, α.φ. 4593 (21.08.1903), 1, *Νέον Αστν*, α.φ. 1170 (09.03.1905), 2, *Το Αστν*, α.φ. 4889 (08.02.1907), 4 και *Το Αστν*, α.φ. 4996 (25.02.1907), 3. Βλ. και υποσημειώσεις 67 και 68.
- [94] *Παλιγγενεσία* (09.08.1884), *Ωρα*, α.φ. 337 (11.10.1884), 2, *Στοά*, α.φ. 264 (13.10.1884), 2, *Ακρόπολις*, α.φ. 1201 (19.09.1885), 2, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 297 (24.10.1885), 4, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 332 (28.11.1885), 3, *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 183 (02.07.1886), 2-3 και *Νέον Αστν*, α.φ. 114 (05.02.1905), 2. Επίσης, Schliemann 1886 και Κορρές 1974, 31-34.
- [95] Killian 1990, 124 και <http://www.dainst.org/en/project/tiryns?ft=all>.
- [96] McDonald 1967α, 77.
- [97] *Παλιγγενεσία*, α.φ. 3015 (29.08.1874), 3.
- [98] *Νέα Εφημερίς*, α.φ. 328 (24.11.1888), 4.
- [99] *Εφημερίς*, α.φ. 336 (01.12.1888), 2.
- [100] *Εφημερίς*, α.φ. 328 (23.11.1888), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 13 (13.01.1889), 2 και *Ακρόπολις*, α.φ. 6123 (25.03.1899), 2.
- [101] *Ακρόπολις*, α.φ. 6123 (25.03.1899), 2, *Εφημερίς*, α.φ. 95 (06.04.1900), 2, *Ακρόπολις*, α.φ. 7136 (10.01.1902), 2 και *Νέον Αστν*, α.φ. 88 (8.3.1902), 2.
- [102] *Το Αστν*, α.φ. 1691 (05.08.1895), 2.
- [103] *Το Αστν*, α.φ. 1691 (05.08.1895), 2.
- [104] *Το Αστν*, α.φ. 3804 (12.06.1901), 4. Βλ. και *Το Αστν*, α.φ. 3433 (02.06.1900), 2.
- [105] *Το Αστν*, α.φ. 2085 (29.04.1907), 3.
- [106] *Το Αστν*, α.φ. 2086 (30.04.1907), 4 και *Το Αστν*, α.φ. 2113 (27.05.1907), 3.
- [107] Blegen 1921, Blegen 1928, Blegen 1937, Blegen 1961 και Fitton 1996, 156-157.
- [108] Πετράκος 1987, 130 και Λώλος 1994, 57.
- [109] *Ακρόπολις*, α.φ. 6123 (25.03.1899), 2.
- [110] McDonald 1967β, 229-24, Πετράκος 1987, 151, Λώλος 1994, 57-48, Fitton 1996, 161-165 και Blegen & Rawson 2001.
- [111] Fitton 1996, 183.
- [112] Wells 2005, 146 και http://www.sia.gr/en/research/field_projects/dendra_midea.
- [113] Wells 2005, 146 και http://www.sia.gr/en/research/field_projects/asine.

[114] Wells 2005, 146-148 και http://www.sia.gr/en/research/field_projects/berbati.

[115] Wells 1998 και Wells 2005.

Βιβλιογραφία

- Βασιλικού, Ν. 1995. *Ο Μυκηναϊκός πολιτισμός*. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
- Βασιλικού, Ν. 2011. *Το χρονικό της ανασκαφής των Μυκηνών 1870-1878*. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
- Κόικου, Α. 2009². *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*. Αθήνα: Καπόν
- Κορρές, Γ. 1974. *Βιβλιογραφία Ερρίκου Σλήμαν*. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
- Κορρές, Γ. 2012. «Ερρίκος Σλήμαν (1822-1890), μια ζωή στην υπηρεσία της αρχαιολογικής επιστήμης» στο Κορρές, Γ., Καραδήμας, Ν. Και Φλούδα, Γ. (επιμ.). *Αρχαιολογία και Ερρίκος Σλήμαν. Εκατό έτη από το θάνατό του. Ανασκόπηση και προοπτικές. Μύθος-ιστορία-επιστήμη*. Αθήνα, 184-226
- Λώλος, Γ. 1994. *Πύλος ημαθόεις. Η πρωτεύουσα του Νέστορος και η γύρω περιοχή*. Αθήνα: Οιδώ
- Πετράκος, Β. 1987. *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Η ιστορία των 150 χρόνων της, 1937-1987*. Αθήνα: Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία
- Σλήμαν, Ε. 2000. *Ανταποκρίσεις από την Τροία* (επιμ. Γ. Λαγανάς). Αθήνα: Ωκεανίδα
- Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. 2003. «Ιδεολογικές διαδρομές: πολιτική, γλώσσα και κοινωνία, 1871-1090» στο Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ.). *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. 5, Τα χρόνια της σταθερότητας, 1871-1909*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 171-186
- Σωφρονίδου, Μ. 2002. *Η αρχαιολογική είδηση στις εφημερίδες. Θεσσαλονίκη: Δημοσίευτη διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*
(<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/17948#page/1/mode/2up>)
- Τσουντας, Χ. 1893. *Μυκήναι και μυκηναίος πολιτισμός*. Αθήνα: Εστία
- Antonova, I., Tolstikov, V. και Treister, M. 1996. *The gold of Troy. Searching for Homer's fabled city*. London: Thames & Hudson
- Aslan, R. και Sönmez, A. 2012. «The discovery and smuggling of Priam's treasure» στο Kelder, J., Uslu, G. and Şerifoglu, O.F. (επιμ.). *Troy: city, Homer, Turkey*. Amsterdam: WBooks, 137-141
- Blegen, C. W. 1921. *Korakou, a prehistoric settlement near Corinth*. Boston: American School of Classical Studies at Athens
- Blegen, C. W. 1928. *Zygouries, a prehistoric settlement in the valley of Cleonae*. Cambridge, Massachusetts: American School of Classical Studies at Athens
- Blegen, C. W. 1937. *Prosymna, the Helladic settlement preceding the Argive Heraeum*. Cambridge: Cambridge University Press
- Blegen, C. W. 1961. *Troy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Blegen, C. W. και Rawson, M. 20012. *A guide to the palace of Nestor: Mycenaean sites in its environs and the Chora Museum*. Princeton, New Jersey: American School of Classical Studies at Athens
- Bölke, W. 1996. *Heinrich Schliemann, ein berühmter Mecklenburger*. Schwerin: Demmler
- Calder, W.M. and Traill, D. 1986. *Myth, scandal and history. The Heinrich Schliemann controversy and a first edition of the Mycenaean diary*. Detroit: Wayne State University Press
- Castleden, R. 2005. *Mycenaeans*. London & New York: Routledge
- Chadwick, J. 1976. *The Mycenaean world*. Cambridge: Cambridge University Press
- Crepon, T. 1990. *Heinrich Schliemann: Odysee seines Lebens: Biografie*. Berlin: Neues Leben
- Demakopoulou, K. 1990. «Mycenae» στο Demakopoulou, K. (επιμ.), *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos. Heinrich Schliemann: the 100th anniversary of his death*. Athens: Ministry of Culture, Greece-Greek Committee of ICOM, 88-105
- Dickinson, O.T.P.K. 2012. «Schliemann's contribution to Greek Bronze Age archaeology: was he

- really the father of 'Mycenaean archaeology'?» στο Korres, G., Karadimas, N. και Flouda, G. (επιμ.). *Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his death. Assesments and prospects. Myth-History-Science*. Athens, 391-400
- Dodwell, E. 1819. *A Classical and Topographical Tour Through Greece, During the Years 1801, 1805, and 1806*. London: Rodwell & Martin
- Dörpfeld, W. 1902. *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen schichten von Ilion 1870-1894*. Athen: Beck & Barth
- Dowden, K. 1992. *The uses of Greek mythology*. London & New York: Routledge
- Etienne, R. & Etienne, F. 1992. *The search for ancient Greece*. London: Thames & Hudson
- Fitton, J.L. 1996. *The discovery of the Greek Bronze Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Gardner, P. 1892. *New chapters in Greek history: historical results of recent excavations in Greece and Asia Minor*. London: Murray
- Gere, K. 2006. *The tomb of Agamemnon. Mycenae and the search for a hero*. London: Profile Books
- Killian, K. 1990. «Tiryns» στο Demakopoulou, K. (επιμ.), *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos. Heinrich Schliemann: the 100th anniversary of his death*. Athens: Ministry of Culture, Greece-Greek Committee of ICOM, 122-129
- Korfmann, M. 2012. «On the beginnings of field archaeology (or “spade research”)-the first regular excavations at Hisarlik: 1871-1873» στο Korres, G., Karadimas, N. και Flouda, G. (επιμ.). *Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his death. Assesments and prospects. Myth-History-Science*. Athens, 3-13
- Leake, W. 1830. *Travels in the Morea*. London: Murray
- McDonald, W. 1967α. *Progress into the past: the re-discovery of Mycenaean civilisation*. New York: Macmillan
- McDonald, W. 1967β. *The discovery of Homeric Greece*. London: Elek Books
- Mylonas, G. 1966. *Mycenae and the Mycenaean Age*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Petrakos, V. 1990. «Panayotis Stamatakis and the excavation of Mycenae» στο Demakopoulou, K. (επιμ.), *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos. Heinrich Schliemann: the 100th anniversary of his death*. Athens: Ministry of Culture, Greece-Greek Committee of ICOM, 106-112
- Pouqueville, F. 1827. *Voyage de la Grèce*. Paris: Didot
- Runnels, C. 2002. *The archaeology of Heinrich Schliemann. An annotated bibliographic handlist*. Boston: Archaeological Institute of America
- Schliemann, H. 1869. *Ithaka, der Peloponnes und Troja: archäologische Forschungen*. Leipzig: Giesecke & Devrient
- Schliemann, H. 1874α. *Trojanische Alterthümer: Photographischer Abbildungen zu dem Bericht über die Ausgrabungen in Troja*. Leipzig: Brockhaus
- Schliemann, H. 1874β. *Atlas Trojanische Alterthümer: Bericht über die Ausgrabungen in Troja*. Leipzig: Brockhaus
- Schliemann, H. 1878. *Mycenae: a narrative of researches and discoveries at Mycenae and Tiryns*. London: Murray
- Schliemann, H. 1880. *Ilios, the city and country of the Trojans: the results of researches and discoveries on the site of Troy and throughout the Troad in the years 1871-72-73-78-79*. London: Murray
- Schliemann, H. 1884. *Troja: Ergebnisse meiner neusten Ausgrabungen auf der Baustelle von Troja, in den Heldengräbern, Bunarbaschi und andern Orten der Troas im Jahre 1882*. Leipzig: Brockhaus
- Schliemann, H. 1886. *Tiryns: Der prähistorische Palast der Könige von Tiryns: Ergebnisse der neuesten Ausgrabungen*. Leipzig: Brockhaus
- Schliemann, H. 1892. *Heinrich Schliemann's selbstbiographie*. Leipzig: Brockhaus
- Schofield, L. 2007. *The Mycenaeans*. Los Angeles, CA: J. Paul Getty Museum
- Thiersch, F. 1879. «Die Tholos des Atreus zu Mykenae». *Athenische Mittheilungen* 4, 177-182
- Traill, D. 1984. «Schliemann in the Troad». *Boreas* 7, 295-316
- Traill, D. 2012. «Schliemann's Mycenae excavation through the eyes of Stamatakis» στο Korres, G., Karadimas, N. και Flouda, G. (επιμ.). *Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his*

death. *Assesments and prospects. Myth-History-Science*. Athens, 79-84

Tsountas, Ch. and Manatt, I. 1897. *The Mycenaean Age. A study of the monuments and culture of pre-Homeric Greece*. London: Macmillan

Ventris, M. and Chadwick, J. 1956. *Documents in Mycenaean Greek: three hundred selected tablets from Knossos, Pylos and Mycenae*. Cambridge: Cambridge University Press

Wardle, K.A. και Wardle, D. 1997. *The Mycenaean world*. London: Bristol Classical Press

Watkin, D. 1974. *The life and work of C.R. Cockerell*. London: Zwemmer

Wells, B. 1998. *Life around an excavation*. Athens: Swedish Institute at Athens

Wells, B. 2005. «Swedish Institute at Athens» στο Κόρκα, Ε., Ξανθοπούλου, Μ. και Κωνσταντίνιδη-Συβρίδη, Ε. (επιμ.), *Ξένες αρχαιολογικές σχολές στην Ελλάδα, 160 χρόνια*. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού

Winjngaarden, G. J. V. 2012. «Heirich Schliemann, scientist and romantic?» στο Kelder, J., Uslu, G. και Şerifoglu, O.F. (επιμ.), *Troy: city, Homer, Turkey*. Amsterdam: WBooks, 129-132

Zengel, E. 1990. «Troy» στο Demakopoulou, K. (επιμ.), *Troy, Mycenae, Tiryns, Orchomenos*.

Heinrich Schliemann: the 100th anniversary of his death. Athens: Ministry of Culture, Greece-Greek Committee of ICOM, 51-87

“Η ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ”

αφ.2

Διημερίδα

“Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ και ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ, ΟΠΩΣ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ ΑΠΟ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ ΤΩΝ Γ.Α.Κ. ΝΟΜΩΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑ ΑΛΛΩΝ ΦΟΡΕΩΝ”

Συνδιοργανωτές Διημερίδας:

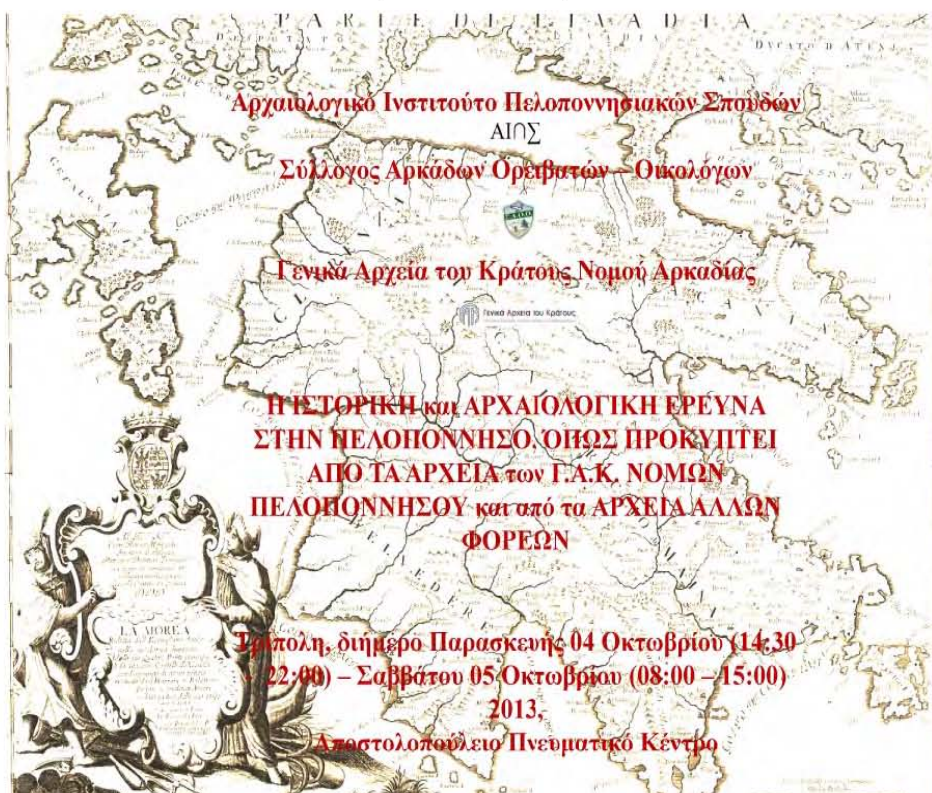

Σύλλογος Αρκάδων

Νομού Αρκαδίας

Ορειβατών-Οικολόγων

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Τρίπολη 2014